

RĪGAS TEHNISKĀ
UNIVERSITĀTE

Dmitrijs Skoruks

MONOPOLIZĀCIJAS PROCESA NOVĒRTĒJUMS MŪSDIENU EKONOMISKAJOS APSTĀKĻOS

Promocijas darba kopsavilkums

RTU Izdevniecība
Rīga 2018

RĪGAS TEHNISKĀ UNIVERSITĀTE
Inženierekonomikas un vadības fakultāte
Būvuzņēmējdarbības un nekustamā īpašuma ekonomikas institūts

Dmitrijs SKORUKS

Doktora studiju programmas “Vadībzinātne un ekonomika” doktorants

**MONOPOLIZĀCIJAS PROCESA NOVĒRTĒJUMS
MŪSDIENU EKONOMISKAJOS APSTĀKĻOS**

Promocijas darba kopsavilkums

Nozare: ekonomika
Apakšnozare: makroekonomika

Zinātniskā vadītāja
Profesore *Dr. oec.*
Maija Šenfelde
Zinātniskā konsultante
Profesore *Dr. math.*
Gaida Petere

RTU
Rīgā 2018

Skoruks D. Monopolizācijas procesa novērtējums mūsdienu ekonomiskajos apstākļos. Promocijas darba kopsavilkums. – R.: RTU, 2018. 41 lpp.

Iespiests saskaņā ar Rīgas Tehniskās universitātes
Inženierekonomikas un vadības fakultātes
Būvuzņēmējdarbības un nekustamā īpašuma
ekonomikas institūta 2018. gada 9. janvāra lēmumu,
protokols Nr. 22500-2/1.

ISBN 978-9934-22-042-5 (print)
ISBN 978-9934-22-043-2 (pdf)

PROMOCIJAS DARBS
IZVIRZĪTS EKONOMIKAS ZINĀTŅU DOKTORA GRĀDA IEGŪŠANAI
RĪGAS TEHNISKAJĀ UNIVERSITĀTĒ

Promocijas darbs izstrādāts RTU Inženierekonomikas un vadības fakultātes Teritorijas attīstības pārvaldības un pilsētekonomikas katedrā. Promocijas darbs ekonomikas zinātņu doktora grāda iegūšanai tiek publiski aizstāvēts 2018. gada 2. februārī 12:00 Rīgas Tehniskās universitātes Inženierekonomikas un vadības fakultātē, Rīgā, Kalnciema ielā 6, 209. auditorijā.

OFICIĀLIE RECENZENTI

Profesore *Dr. oec.* Inga Lapiņa,
Rīgas Tehniskā universitāte, Latvija

Profesore *Dr. oec.* Ērika Šumilo,
Latvijas Universitāte, Latvija

Profesors *Dr. oec.* Vytautas Juščius,
Klaipēdas Universitāte, Lietuva

APSTIPRINĀJUMS

Apstiprinu, ka esmu izstrādājis šo promocijas darbu, kas ir iesniegts izskatīšanai Rīgas Tehniskajā universitātē ekonomikas zinātņu doktora grāda iegūšanai. Promocijas darbs zinātniskā grāda iegūšanai nav iesniegts nevienā citā universitātē.

Dmitrijs Skoruks _____

Datums _____

Promocijas darbs ir izstrādāts angļu valodā, tajā ir ievads, trīs daļas, secinājumi un priekšlikumi. Darba apjoms ir 180 lapaspuses, neskaitot pielikumus. Tajā ir iekļautas 37 tabulas, 20 attēlu, 16 formulu un 60 pielikumu, kas paskaidro un ilustrē pētījuma saturu. Bibliogrāfijas saraksts ietver 185 informācijas avotus.

Ar promocijas darbu un tā kopsavilkumu var iepazīties Rīgas Tehniskās universitātes Zinātniskajā bibliotēkā, Paula Valdena ielā 5.

Atsauksmes par promocijas darbu sūtīt:
promocijas padomes “RTU P-09” sekretāram
profesoram *Dr. oec.* Konstantinam Didenko,
Rīgas Tehniskā universitāte, Kalnciema iela 6,
Rīga, LV-1048, Latvija
E-pasts: *Konstantins.Didenko@rtu.lv*,
fakss: +371 67089490, tālr.: + 371 67089397

IEVADS

Mūsdienās, strauji attīstoties komercdarbībai un tirdzniecībai, mainās vairāki priekšstati par virkni ekonomikas jautājumiem, kas tika uzskatīti par nenoliedzamiem tirgus principiem un tā bāzes darbošanās mehānismiem. Balstoties uz klasisko A. Smita teoriju, alternatīvo Dž. Keinsa pieeju un P. Samuelsona darbiem, ekonomikas izpēte attīstās tālāk, pilnveidojas līdz ar izmaiņām sabiedrībā, ātri reaģējot uz katru tieksmi pēc pārmaiņām. Taču no 19. gadsimta otrās puses līdz pat šim brīdim sabiedrības priekšstats par vienu no savdabīgākiem tirgus tipiem paliek nemainīgs. To joprojām, kā arī vairāk pirms nekā simts gadiem, uzskata par koncentrētu “nekontrolējamā tirgus ļaunumu”, kas pircējiem nes tikai augstas cenas un zaudējumus.

Pilnīgs monopols ir katram komersantam un ražotājam vēlams stāvoklis, kas spēj ietekmēt tautsaimniecību un būtiskā veidā, mainot sistēmdinamiskās sakarības, rada nozaru tirgus konjunktūras transformācijas. Šis stāvoklis tiek sasniegts monopolizācijas procesā – vienā no aktuālākām mūsdienu uzņēmējdarbību ietekmējošām parādībām, kas īpaši spilgti tiek novērota pēc pēdējās pasaules ekonomiskās krīzes. Nacionālo tautsaimniecību veidojošie elementi, proti, tajā iesaistītie uzņēmumi, mēģina pielāgoties globalizācijas procesam, saglabāt uzņēmējdarbības rentabilitāti un uzlabot tās likviditātes rādītājus, kas konsekventi rada nepieciešamību agresīvi konkurēt ar pārējiem tirgus piedāvājumu veidojošiem dalībniekiem, un nereti šāda sīva konkurence rada lielākās tirgus daļas koncentrēšanos viena uzņēmuma ietekmes sfērā.

Rodas jautājums par monopolizācijas procesa robežām, kurās attiecīgā tirgus parādība joprojām ir ekonomiski dabiska un vispārēji pieļaujama, bet, kuras pārsniedzot, nozarēs tiek radīta pārmērīga individuālās tirgus varas koncentrācija, tādējādi veidojot pietiekamu pamatu administratīvi procesuālajām intervencēm ar nolūku novērst nelabvēlīgo monopolizācijas procesa un tā radīto faktisko un/vai potenciālo negatīvo seku tālākuattīstību.

Promocijas darbs ir izstrādāts ar mērķi sniegt metodoloģiski un zinātniski pamatotu atbildi uz iepriekš minēto jautājumu. Vienlaikus tiek pievērsta uzmanība attiecīgās problemātikas specifikai kopumā, piedāvājot daudzfaktoru analīzes ietvaru un aplūkojot tajā kvantitatīvas un kvalitatīvas ekonomiskās vērtēšanas pieejas. Tādējādi tiek radīta stabila un uzticama analītiskā sistēma veiktā pētījuma mērķa sasniegšanai.

Promocijas darbā sniegts kritisks monopolizācijas procesa novērtējums mūsdienu ekonomiskajos apstākļos, kas veikts, aplūkojot to no vairākiem argumentētiem skatupunktiem un tādējādi nodrošinot attiecīgās tirgus parādības padziļinātu izpēti. Ir veikta mūsdienu monopolizācijas procesa izcelsmes avotu, virzītājspēku un veidojošo elementu kopas mijiedarbības analīze vienotā vērtējuma ietvara kontekstā, kā arī parādīts tā norises algoritms.

Ir izstrādāta inovācija metodoloģiska pieeja monopolistisko tendenču pastiprināšanos ietekmējošo faktoru identificēšanai un novērtēšanai, vienlaikus pievēršoties to izraisīto ekonomisko seku analīzei.

Promocijas darbs sniedz jaunu tirgus veidu tipoloģiskās klasifikācijas sistēmas redzējumu, kas vienlaikus atbilst zinātniski atzītākām un starptautiski izmantotām attiecīgās problemātikas analīzes pieejām. Tiek nodrošināta pietiekamas empīrisko pierādījumu kopas sistematizētas bāzes izveidošana, kas ļauj pamatoti interpretēt monopolizāciju kā ekonomisko procesu un monopolu kā tirgus konjunktūras konfigurācijas veidu, kas atbilst un vienlaikus papildina mūsdienu ievērojamāko ekonomiskās domas skolu redzējumu pētāmajā problemātikā.

Promocijas darba gaitā tika izstrādāta vispārēji piemērojama, funkcionāli daudzpusīga un uz rezultātu orientēta monopolizācijas procesa novērtēšanas metodoloģija, kas nodrošina iespēju ātri un visaptveroši veikt pētījumu par retrospektīvu un/vai pašreizējo ekonomiskās vides strukturēšanu izvēlētajā nacionālās tautsaimniecības sektorā, nozarē vai šaurāk definētajā konkrētajā tirgū. Tādējādi tiek piedāvāts izmaksu ziņā efektīvs veids, kā uzlabot valsts pārvaldes atbildīgo regulējošo iestāžu, privātā sektora uzņēmumu un bezpeļņas nodibinājumu, kā arī citu nevalstisko organizāciju un domnīcu analītisko kapacitāti un operacionālo sniegumu.

Promocijas darba mērķis ir veikt padziļinātu pētījumu par monopolizācijas procesa būtību, tirgus varas koncentrācijas nozīmi mūsdienu monopolizācijas tendenču attīstībā un noteikt to paātrinājošos ietekmes faktorus, izstrādājot vienotu metodoloģisko monopolizācijas procesa analīzes sistēmu.

Pētījuma hipotēze – mūsdienu mazās atvērtās ekonomikās notiek dabisks makroekonomisko faktoru un iekšējās konkurences stimulēts konsolidācijas process, kā rezultātā paātrinās individuālās monopolvaras koncentrācija konkrētos tirgos, kas ir izslēgti no līdzdalības starptautiskajā tirdzniecībā, tādējādi kļūstot norobežoti no pozitīvas reģionālās konverģences un pārrobežu komercdarbības sinerģisko efektu ietekmes, ko rada mūsdienu globālās ekonomikas elementu savstarpējā saistība.

Promocijas darba mērķa sasniegšanai ir izvirzīti šādi **uzdevumi**:

- 1) izanalizēt un novērtēt mūsdienu monopolizācijas procesa ekonomisko pamatojumu, tā cēloņus un sekas;
- 2) novērtēt un izskaidrot tirgus varas kā ekonomiskas parādības lomu monopolizācijas procesa radīšanā un attīstībā;
- 3) definēt esošās tirgus varas koncentrācijas novērtēšanas metodes;
- 4) veikt eksperimentālo pētījumu par minēto metožu empīrisko savienojamību un savstarpēju papildinātību to funkcionālās ieviešanas kontekstā;

- 5) izstrādāt monopolizācijas procesa novērtēšanas metodoloģiju, kurā tiktu ņemta vērā gan tirgus varas koncentrācija, gan tās pārdales tendences.

Promocijas darba **pētījuma objekts** ir monopolizācija, kas tiek uztverta kā ekonomiska parādība.

Promocijas darba **pētījuma priekšmets** ir mūsdienu monopolstāvokļa novērtējums mazās atvērtās tirgus ekonomikas apstākļos.

Empīriskie pieņēmumi un ierobežojumi. Lai izveidotu zinātniski precīzu analīzes pieeju, turpmāk tiek ņemti vērā šādi pieņēmumi: visi tirgus dalībnieki, īpaši tie, kas darbojas stabila tirgus piedāvājuma vidē, tiecas maksimāli palielināt savu peļņu; krīzes situācijas (gan strukturālās, gan šokveida) neizraisa ievērojamu ekonomiskās aktivitātes pārplūšanu no likumīgi izveidotās un skaidri noteiktas fiskālās telpas “ēnu ekonomikas” segmentā. Tas nozīmē, ka definētais pētījuma objekts un priekšmets tiek analizēti, kā arī izvirzītā pētījuma hipotēze tiek pārbaudīta legālas ekonomikas apstākļos, koncentrējot pētījumu uz tiem nozīmīgiem tautsaimniecības segmentiem, kas faktiski nodrošina makroekonomikas attīstību ilgtermiņā.

Pētījuma teorētiskais pamatojums. Veiktā pētījuma teorētiskā, analītiskā un metodoloģiskā struktūra balstās uz šādu autoru darbiem un viņu ieguldījumu mūsdienu ekonomikas teorijā: *Arrow K. J., Boehm-Bawerk, E.v., Boettke, P. J., Buchanan, J., Stubblebine, Wm. C., Chamberlin, E. H., Davis, J. B., Dimand, R. W., Fisher, I., Friedman, M., Harcourt, G. C., Kerr, P., Hayek F. A., Jensen, R. T., Miller, N. H., Keynes, J. M., Marshall, A., Menger, C., Mises, L., Motta, M., Nothbard, M. N., Peitz, M., Valletti, T., Robinson, J., Rutherford, M., Salerno T. J., Samuels, W. J., Biddle, J. E., Say, J.-B., Selgin, G. Shionoya, Y., Sraffa, P., Dobb, M. H., Stiglitz, J. E., Stucke, M.E., Sullivan, A., Sheffrin. S. M., White, L., u.c.*

Pētījuma metodoloģiskais ietvars. Pētījuma veikšanai tika izmantotas šādas vispārpieņemtas ekonomiskās kvantitatīvās un kvalitatīvās metodes: zinātniskās literatūras analīze, grafiskā analīze, eksperimentālā modelēšana, matemātisko kritēriju analīze, kvantitatīvo ekonomisko modeļu analīze, kvalitatīvi iegūto diapazonu analīze, datu saskaņošana un grupēšana, ekspertu metode, kā arī citas konceptuāli piemērotas metodes.

Pētījuma zinātniskā novitāte

1. Veiktais pētījums sniedz padziļinātu ieskatu, sekmē visaptverošo izpratni un atklāj pastāvošo konceptuālo vienprātību vairāku vadošo vēsturisko un mūsdienu ekonomiskās domas skolu nostāšanās, vērtējumos un attieksmē pret monopolizācijas procesu kā dinamisku tirgus parādību.

2. Pētījums veido vienotu kopskatu par līdz šim tiešā veidā neatklāto konceptuālo vienprātību starp minētajām vadošajām ekonomiskās domas skolām attiecībā pret definēto pētījuma objektu. Pētījums kalpo par monopolizācijas procesa kā mūsdienu tirgus fenomena konceptuālās izpratnes pamatu, balstoties uz kura tika izstrādātas un piedāvātas monopola kā empīriskā tirgus veida un monopolizācijas procesa kā dinamiskas tirgus parādības definīcijas.
3. Tiek piedāvāta novatoriska daudzfaktoru tirgus veida noteikšanas un tipoloģiskās klasifikācijas sistēma, tādējādi veidojot konceptuālo un praktisko bāzi attiecīgās problemātikas turpmākai dziļākai izpētei.
4. Izstrādāta vienota monopolizācijas procesa novērtēšanas metodoloģija, kas ļauj noteikt tā esošo attīstības līmeni un novērtēt turpmākās attīstības potenciālu.
5. Izstrādāts elastīgs, precīzs un funkcionāli daudzpusīgs monopolizācijas procesa novērtēšanas rīks, ko efektīvi un plaši savā darbībā spēs izmantot valsts iestādes, uzņēmumi, kā arī bezpeļņas organizācijas un zinātniskās pētniecības institūcijas.

Aizstāvēšanai izvirzītās tēzes

1. Mūsdienu monopolizācijas process ir dabiska ekonomiska parādība, ko rada un sekmē konkurence par individuālās tirgus varas līmeņa kāpināšanu starp privātajiem komercuzņēmumiem, kas cenšas maksimizēt biznesa procesu rentabilitāti, nostiprināt savas tirgus pozīcijas un iegūt uzņēmējdarbības izaugsmi veicinošas konkurētspējīgās priekšrocības.
2. Monopolizācijas tendences biežāk parādīsies situācijās, kad pastāv pietiekami neproporcionāla individuālas tirgus varas sadale starp piedāvājuma puses tirgus dalībniekiem, kas iesaistīti saimnieciskajā darbībā, noteiktajā konkrētajā tirgū savstarpēji konkurējot, tai skaitā – īstenojot ar cenu spiediena izmantošanu saistītas biznesa veicināšanas stratēģijas.
3. Mūsdienu makroekonomiskajos apstākļos veidojas situācijas, kurās mazās atvērtajās ekonomikās notiek iekšējās konkurences un ārējo makroekonomisko faktoru stimulēts tirgus konsolidācijas process, kā rezultātā paātrinās individuālās tirgus varas koncentrācija konkrētos tirgos. Tas īpaši tiek novērots tajās nozarēs un konkrētajos tirgos, kas tiek izslēgti no līdzdalības starptautiskajā tirdzniecībā un tāpēc ir norobežoti no pozitīvas makroekonomiskas konverģences ietekmes, ko sniedz mūsdienu globālā ekonomika.
4. Monopolizācijas tendences var atklāt, konstatēt un vērtēt, analizējot individuālās tirgus varas savstarpējās kompensācijas efektu biznesa cikla attīstības kontekstā.

5. Savstarpēji saskaņoto kvantitatīvi analītisko metožu un to kvalitatīvo interpretāciju algoritmus var izmantot kā efektīvus sinerģiskus instrumentus monopolizācijas tendenču atklāšanai, klasificēšanai un novērtēšanai.

Zinātniskās publikācijas

Pētījuma rezultāti ir atspoguļoti 13 zinātniskajos rakstos, par tiem ir ziņots 15 starptautiskās zinātniskajās konferencēs.

Publikācijas vispāratzītos recenzējamos zinātniskajos izdevumos

1. Skoruks, D., Šenfelde, M. Econometric Methodology of Monopolization Process Evaluation. *Business, Management and Education*, 2014, Vol 12, No 1 (2014), pp. 47–59. ISSN 2029-7491. e-ISSN 2029-6169. Available from: doi:10.3846/bme.2014.04
2. Skoruks, D. Complex Econometric Model of Monopolization Process Evaluation. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 2014, Vol. 110, 202.–214. lpp. ISSN 1877-0428. doi:10.1016/j.sbspro.2013.12.863
3. Skoruks, D., Šenfelde, M. The Empirical Methodology of Modern Monopolization Process Assessment as a Sustainable Consumption Ensurance Tool. No: *Economic Science for Rural Development* No. 40, Latvija, Jelgava, 23.–24. aprīlī, 2015. Jelgava: Latvija University of Agriculture, 2015, 14.–26. lpp. ISBN 978-9984-48-183-8.
4. Skoruks, D., Nazarova, J., Šenfelde, M. Detecting Monopolisation Tendencies in the Context of Modern Business Cycles: a Quantitative Perspective. No: *Economic Science for Rural Development* No. 43, Latvija, Jelgava, 21.–22. aprīlī, 2016. Jelgava: Latvian University of Agriculture, 2016, 197.–205. lpp. ISBN 978-9984-48-255-5. ISSN 1691-3078.
5. Skoruks, D., Nazarova, J., Šenfelde, M. Monopolistic Trend Analysis in the Context of Efficient Entrepreneurial Decision Making. *Journal of System and Management Sciences*, 2015, Vol. 5, No. 2., 33.–58. lpp. ISSN 1816-6075. e-ISSN 1818-0523.
6. Šenfelde, M., Skoruks, D., Nazarova, J. Multifactorial Assessment of Monopolisation Trends through the Analytical Prism of Price-Based Market Power and Business Cycle Fluctuation Quantitative Evaluation. *Inžinerine Ekonomika-Engineering Economics*. *Inžinerinē ekonomika – Engineering Economics*, 2016, Vol. 27, No. 5, 538.–545. lpp. ISSN 1392-2785. e-ISSN 2029-5839. doi:10.5755/j01.ee.27.5.14921.
7. Skoruks, D., Nazarova, J., Šenfelde, M. Monopolisation Trend Conditionality under Modern Economic Conditions: A Case Study of Road Construction Public Procurement Conjuncture. *Procedia Engineering*, 2017, Vol. 172 (1), 1007.–1014. lpp. ISSN 1877-7058. doi:10.1016/j.proeng.2017.02.151.

8. Skoruks, D., Nazarova, J., Šenfelde, M. Detecting Monopolisation Tendencies in the Context of Modern Business Cycles: Elaboration via Implementation. No: Economic Science for Rural Development No. 45, Latvija, Jelgava, 27.–28. aprīlī, 2017. Jelgava: Latvian University of Agriculture, 2017, 367.–374. lpp. ISBN 978-9984-48-261-3. ISSN 1691-3078. [Indexed in ISI Web of Science].
9. Skoruks, D., Šenfelde, M. Empirical Methodology of Modern Monopolisation Process Assessment: an Extended Commentary. No: Economic Science for Rural Development No. 45, Latvija, Jelgava, 27.–28. aprīlī, 2017. Jelgava: Latvian University of Agriculture, 2017, 360.–366. lpp. ISBN 978-9984-48-261-3. ISSN 1691-3078. [Indexed in ISI Web of Science].
10. Skoruks, D., Nazarova, J., Šenfelde, M. Evaluating Monopolisation Tendencies through Quantitative Analysis of Market Power Distribution. No: MMK 2015: International Masaryk Conference for Ph. D. Students and Young Researchers, Čehijas Republika, Hradec Králové, 14.–18. decembrī, 2015. Hradec Králové: Magnanimitas, 2015, 614.– 623. lpp. ISBN 978-80- 87952-12- 2. e-ISBN 042-15-75-12- 9.
11. Skoruks, D., Nazarova, J., Šenfelde, M. Countervailing Market Power Analysis: an Assessment of Monopolisation Tendencies in Modern Business Environment. No: CER Comparative European Research 2015, UK, Londona, 26.–30. oktobrī, 2015. London: Sciemcee Publishing, 2015, 67.–71. lpp. ISBN 978-0-9928772-8-6.
12. Skoruks, D., Nazarova, J., Šenfelde, M. Countervailing Market Power Analysis: Assessing Monopolisation Tendencies in Business Environment of the Modern Financial Service Sector. No: CER Comparative European Research 2016, UK, London, 28.–31. martā, 2016. Londona: Sciemcee Publishing, 2016, 89.–93. lpp. ISBN 978-0-9928772-9-3.

Citas publikācijas

13. Skoruks, D. Monopolizācijas process mūsdienu ekonomikā. No: Rīgas Stradiņa universitātes 2014. gada zinātniskā konference: tēzes, Latvija, Rīga, 10.–11. aprīlis, 2014. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 2014, 401.–401. lpp. ISBN 978-9984-793-52-8.

Dalība zinātniskajās konferencēs

1. Rīga Technical University, 54th International Scientific Conference “Scientific Conference on Economics and Entrepreneurship: SCEE’2013”, 2013, October 11–16, Rīga, Latvija, zinātniskā publikācija “*Monopolization Process Evaluation under the Modern Market Conditions*”.

2. Rīga Stradins University, 6th Interdisciplinary Scientific Conference “Eiropas Savienība un Latvija: uzņēmējdarbības sociāli ekonomiskie aspekti”, 2013, May 9–10, Rīga, Latvija, zinātniskā publikācija “*Monopolizācijas process mūsdienu ekonomikā*”.
3. Vilnius Gediminas Technical University, International Scientific “Contemporary issues in Business, Management and Education ‘2013””, 2013, November 14–15, Vilnius, Lithuania, zinātniskā publikācija “*Complex Econometric Model of Monopolization Process Evaluation*”.
4. Rīga Stradins University, 13th Scientific Conference-2014, 2014, April 10–11, Rīga, Latvija, zinātniskā publikācija “*Monopolizācijas process mūsdienu ekonomikā*”.
5. Vilnius Gediminas Technical University, 8th International Scientific Conference “Business and Management’ 2014”, 2014, May 15–16, Vilnius, Lithuania, zinātniskā publikācija “*Econometric Methodology of Monopolization Process Evaluation*”.
6. Rīga Technical University, 55th International Scientific Conference “Scientific Conference on Economics and Entrepreneurship: SCEE’2014”, 2014, October 14–17, Rīga, Latvija, zinātniskā publikācija “*Globalization as a market failure remedy: the case of modern monopoly*”.
7. Vilnius Gediminas Technical University, International Scientific Conference “Contemporary Issues in Business, Management and Education 2015”, 2015, November 12–13, Vilnius, Lithuania, zinātniskā publikācija “*Monopolistic Trend Analysis in the Context of Efficient Entrepreneurial Decision Making*”.
8. Latvija University of Agriculture, 16th International Scientific Conference “Economic Science for Rural Development-2015”, 2015, April 23–24, Jelgava, Latvija, zinātniskā publikācija “*Quantitative Methodology of Modern Monopolization Process Assessment as a Sustainable Consumption Insurance Tool*”.
9. Rīga Technical University, 56th International Scientific Conference “Scientific Conference on Economics and Entrepreneurship: SCEE’2015”, 2015, October 14–16, Rīga, Latvija, zinātniskā publikācija „*Economic Integration as a Market Failure Remedy: the Issue of Monopolisation*”.
10. SCIEEMCEE, International Scientific Conference “Comparative European Research: CER-2015”, 2015, October 14–16, London, UK, zinātniskā publikācija “*Countervailing Market Power Analysis: an Assessment of Monopolisation Tendencies in Modern Business Environment*”.

11. International Masaryk Conference for Ph.D. Students and Young Researchers: MMK-2015, 2015, December 14–18, Hradec Králové, Czech Republic, zinātniskā publikācija “*Evaluating Monopolisation Tendencies through Quantitative Analysis of Market Power Distribution*”.
12. Latvija University of Agriculture, 17th International Scientific Conference “Economic Science for Rural Development-2016”, 2016, April 21–22, Jelgava, Latvija, zinātniskā publikācija “*Detecting Monopolisation Tendencies in the Context of Modern Business Cycles: a Quantitative Perspective*”.
13. SCIEEMCEE, International Scientific Conference “Comparative European Research: CER-2016”, 2016, March 28–31, London, UK, zinātniskā publikācija “*Countervailing market power analysis: assessing monopolisation tendencies in business environment of the modern financial service sector*”.
14. Latvija University of Agriculture, 18th International Scientific Conference “Economic Science for Rural Development-2017”, 2017, April 27–28, Jelgava, Latvija, zinātniskās publikācijas “*Detecting monopolisation tendencies in the context of modern business cycles: elaboration via implementation*” and “*Empirical Methodology of Modern Monopolisation Process Assessment: an Extended Commentary*”.
15. Sapienza University of Rome, 22nd Eurasia Business and Economics Society Conference, 2017, May 24–26, Rome, Italy, zinātniskās publikācijas “*Evaluation of Monopolisation Trends in Contemporary Markets: Employing Price-Based Market Power and Business Cycle Fluctuation Assessment Methods to Generate Analytical Synergy*” and “*Non-Parametric Techniques of Spectral Analysis as a Corrective Factor of Stock Price Forecasting Combined Stochastic Models*”.

Promocijas darba struktūra un apjoms

Promocijas darba struktūra izriet no izvirzītajiem pētījuma uzdevumiem. Promocijas darbu veido ievads, trīs daļas, secinājumi un priekšlikumi. Tā apjoms ir 180 lapaspušu, neskaitot pielikumus. Tajā ir iekļautas 37 tabulas, 20 attēlu, 16 formulu un 60 pielikumu, kas paskaidro un ilustrē pētījuma saturu. Bibliogrāfijas saraksts ietver 185 informācijas avotus. Promocijas darbs ir izstrādāts angļu valodā.

Promocijas darba saturs

ANOTĀCIJA	3
IEVADS	6
1. MONOPOLIZĀCIJAS PARĀDĪBAS TEORĒTISKAIS KONTEKSTS UN CĒLOŅI	16
1.1. Monopolizācijas procesa vispārējās īpašības un ekonomiskā būtība	16

1.2. Monopolizācijas procesa vienotās novērtēšanas metodoloģijas izstrādāšanas veicināšana	45
1.3. Piedāvātā alternatīvā mūsdienu monopola veidu klasifikācijas sistēma	49
2. PLAŠĀK IZMANTOTO MONOPOLIZĀCIJAS PROCESA ANALĪZES METOŽU NOVĒRTĒJUMS.....	57
2.1. Visbiežāk izmantojamo tirgus monopolizācijas pakāpes analīzes metožu kritiskais vērtējums	57
2.2. Mūsdienu monopolizācijas procesa norise un sekas	70
2.3. Visbiežāk izmantojamo monopolizācijas līmeņu noteikšanas metožu savstarpējās sinerģijas un saderības novērtējums	85
3. PIEDĀVĀTIE METODOLOĢISKIE RISINĀJUMI UN TO EKSPERIMENTĀLAIS PAMATOJUMS	89
3.1. Izstrādātās metodoloģijas koncepcija un funkcionālie principi.....	89
3.2. Izstrādātās metodoloģijas struktūras izveide	98
3.3. Pētījuma hipotēzes pārbaude ar izstrādātās metodoloģijas eksperimentālo izmantošanu.....	116
3.3.1. Monopolizācijas līmeņa noteikšana Latvijas farmaceitisko produktu tirgū	116
3.3.2. Monopolizācijas līmeņa noteikšana Latvijas alus ražošanas tirgū	122
3.3.3. Monopolizācijas līmeņa noteikšana Latvijas nespēcizētās mazumtirdzniecības tirgū	128
3.3.4. Monopolizācijas līmeņa noteikšana Latvijas mobilo telekomunikāciju tirgū ...	134
3.3.5. Monopolizācijas līmeņa noteikšana Latvijas banku sektorā.....	139
3.3.6. Monopolizācijas līmeņa noteikšana Lietuvas banku sektorā.....	145
3.3.7. Monopolizācijas līmeņa noteikšana Igaunijas banku sektorā.....	148
3.4. Veiktā hipotēzes pārbaudes pētījuma rezultātu analītiskais apkopojums	151
SECINĀJUMI UN REKOMENDĀCIJAS	165
BIBLIOGRĀFISKAIS SARAKSTS.....	168
PIELIKUMI	181

Promocijas darba 1. daļā tiek sniegts pētāmās problemātikas aktualitātes pamatojums un analītisks pārskats par tās būtību, struktūru un procesuālo norisi. Tiek likts uzsvars uz padziļinātas izpratnes veidošanu par vairāku ekonomiskās domas skolu nostāju un attieksmi pret definēto pētījuma objektu un pētījuma priekšmetu. Rezultātā ir izstrādāts uz faktiem balstīts vienots salīdzinošs kopsavilkums, kas ļauj izveidot vienotas starpparadigmu monopolizācijas procesa, pilnīga monopola un monopolvaras definīcijas, tās uztverot kā mūsdienu dinamiskus tirgus procesus.

Promocijas darba 2. daļa piedāvā apvienotu kvalitatīvi-kuantitatīvu pārskatu par visplašāk un visbiežāk izmantojamām tirgus koncentrācijas līmeņa un monopolizācijas līmeņa noteikšanas metodēm. Vienlaikus tiek sniegti pierādījumi par to selektīvo izmantošanas ietvaru un nepietiekamo efektivitāti, ko papildina iebūvētā nespēja nodrošināt pietiekamu savstarpējās papildinātības līmeni un pozitīvu sinerģisku efektu. Tādējādi tiek pamatota aktuāla vajadzība

gan pēc atkārtotas tirgus tipoloģiskās klasifikācijas sistēmas izveidošanas, gan vienotas visaptverošas, caurskatāmas un funkcionāli daudzpusīgas monopolizācijas procesa novērtējuma metodoloģijas.

Promocijas darba 3. daļā sniegts detalizēts apraksts par izstrādātās monopolizācijas procesa novērtēšanas metodoloģijas kvantitatīvo ietvaru, tās elementiem, funkcionālajiem un kvantitatīvajiem strukturēšanas principiem. Tam seko tās eksperimentāla aprobēšana, kas deva pozitīvus rezultātus, vienlaikus sasniedzot noteikto pētījuma mērķi un apstiprinot izvirzīto pētījumu hipotēzi.

Promocijas darba nobeigumā tiek apkopoti un atspoguļoti galvenie secinājumi, empīriskie atzinumi un būtiskākie konstatējumi, kas iegūti attiecīgā pētījuma veikšanas gaitā un rezultātā, tādējādi sekmējot konsekventu, pamatotu un loģisku ieteikumu izstrādāšanu un formulēšanu.

DARBA GALVENĀS ZINĀTNISKĀS IZSTRĀDNES

1. MONOPOLIZĀCIJAS PARĀDĪBAS TEORĒTISKAIS KONTEKSTS UN CĒLOŅI

Vārds „monopols” ir veidojies no grieķu *μovo* (*mono*) — viens un *πολέω* (*poleo*) — pārdodu un plašākā nozīmē tiek izmantots kā jēdziens, kas apzīmē īpašu stāvokli valstī, nozarē vai organizācijā, kas dod iespēju gūt labumu no konkrētās lietu kārtības. Tiek uzskatīts, ka šis stāvoklis ir vēlams katram uzņēmējam, jo ļauj, pirmkārt, izvairīties no problēmām un riskiem, kas ir saistīti ar konkurenci, augošām robežizmaksām, produkcijas realizāciju un resursu ierobežotību, un, otrkārt, izmantojot sava stāvokļa priekšrocības, uzspiest savu vēlmi potenciāliem konkurentiem, nereti – patērētājiem un atsevišķos gadījumos – pat valdībām. Taču ekonomikas zinātnes jomā monopols tiek traktēts neviennozīmīgi. Tā būtības apraksts un likumsakarīgi izraisītās tirgus sekas ievērojami atšķiras atkarībā no katras atsevišķas ekonomiskās domas skolas pamatpostulātiem un izmantotajām pētniecības paradigmām. Vienlaikus pilnīga monopola parādība tiek definēta kā īpašs stāvoklis tirgū, kas ļauj gūt lielāku un gandrīz garantētu peļņu, izmantojot tā sauktā monopola stāvokļa priekšrocības.

Iepriekš minētais monopola raksturojums mūsdienu skatījumā nav pilnībā korekts. Arī monopolists ir atkarīgs no galējo patērētāju kopējiem ienākumiem, jo nav iespējams patērēt vairāk par to, cik resursu vai labumu katrs atsevišķs patērētājs ir spējīgs iegādāties, taču šis noteiktais daudzums ir ierobežots ar ienākumu “griestiem”.

Tomēr stereotips par “cenu diktātu” ir dziļi iedzīvojies cilvēku zemapziņā, ko apliecina visi pēdējo gadu sociālie pētījumi. Minētā tēze tika konsekventi izvērtēta šī promocijas darba 1. daļā ar mērķi noteikt tās ticamības pakāpi, vadoties pēc monopola jēdziena analīzes rezultātiem no vairāku ekonomiskās domas skolu skatupunkta.

Analīze tika veikta ar nolūku empīriski zinātniski pamatot pieejamajā specializētajā literatūrā pausto subjektīvo viedokļu unificēšanu vienotā objektīvā jēdzienu sistēmā, pierādot nepieciešamību atsevišķi noteikt divas cieši saistītas – pilnīga monopola un monopolizētas nozares – definīcijas. Tā deva iespēju vērtēt monopola parādību kā ekonomiska rakstura loģiski saskaņotu fenomenu, vienlaikus nodrošinot zinātnisku pamatojumu atšķirību noteikšanai starp pilnīgu monopolu kā tirgus konjunktūras strukturēšanas formu, monopolizāciju kā secīgu ekonomiskās norises procesu un monopolvaru kā minētā procesa rašanās avotu, kā arī tā izplatīšanās un attīstības virzītājspēku.

Šim nolūkam tika sastādīts analītiskās informācijas kopsavilkums, kas ir pieejams 1.1. tabulā.

Pilnīga monopola kā tirgus tipa un monopolizācijas kā ekonomiski pamatota procesa definīcijas, kas izriet no konceptuālajām izpētīto ekonomiskās domas skolu pozīcijām minētajā jautājumā

Nr.	Ekonomiskās domas skola	Jēdziens	
		Pilnīgs monopols	Monopolizācija
1	<i>Klasiskā politiskās ekonomijas skola</i>	Privilēģēta viena vienīga piegādātāja tirdzniecības pozīcija, līdzīga neaizstājamu un unikālu ražošanas līdzekļu unificētās koncentrēšanas gadījumam, kas rada pilnīgu konkurences stāvokļa izjaukšanu, konsekventi sekmējot mākslīgā deficīta apzināto izveidošanu tirgū ar mērķi pacelt preču pārdošanas cenas līdz ar dabiskām izmaksām nepamatoti augstam līmenim, tādējādi gūstot papildu peļņu, gala rezultātā radot vienlaicīgas tirdzniecības sistēmas neefektivitātes sagraušānu un patērētāju rīcībā esošā ienākuma līmeņa samazināšanos	Tirgus konkurences līmeņa pakāpeniskās sarūkšanas nedabisks process, kas balstās uz mākslīgiem un/vai ļaunprātīgiem ekonomisko procesu apzinātiem traucējumiem, bieži izpaužas kā valdības privilēģiju deleģēšana noteiktam ražotāju/tirgotāju lokam, savā finālā posmā panākot pilnīga monopola tirgus konjunktūras tapšanu un nostiprināšanos, kas savukārt sekmē arvien augstāka pakāpes tirgus neefektīvas funkcionēšanas saimnieciskās darbības modeļu ieviešanu praksē, par to kulmināciju būdams ar dabiskām izmaksām nepamatots preču pārdošanas cenu līmenis
2	<i>Neoklasiskā ekonomiskās domas skola</i>	Tirgus konjunktūras izveides forma, kuras struktūrā ietilpst vienīgs piegādātājs, līdzīga ekonomisko procesu ārējo traucējumu gadījumam, kas rada nepilnīgas konkurences ārkārtējas eskalācijas situāciju, kā rezultātā tiek mākslīgs izveidots tirgus deficīts, ko uzņēmums, kas arī veido visu nozares piegādājumu un seņģi izrietošo pārdošanas procesu, izmanto papildu peļņas gūšanai, kopējai situācijai kulminējoties gan tirdzniecības sistēmas neproduktīvas funkcionālas konjunktūras konfigurācijā, gan patērētāju neto ienākumu līmeņa ievērojamā samazināšanā	Nepilnīgas konkurences līmeņa pakāpeniskās samazināšanās process līdz galējās (nulles) robežai, pamatojoties vai nu uz ekonomisko procesu kropļojumiem ar ārējo legislatīvo iejaukšanos, vai iekšējās tirgū neveiksmi, nozarei patstāvīgi pārvarot īstermiņa funkcionēšanas neefektivitāti, nereti veicināma ar valdības intervencēm, kuru deklarējamais mērķis ir noteikta tautsaimniecības sektora atbalsts ekonomiskās leņpuslīdes vai krīzes laikā, minētā procesa noslēguma posmā izveidojot pilnīgu monopolu kā tirgus tipoloģiskās stratifikācijas formu, kopā ar visām izejošām negatīvām sekām, ko rada šāda nepilnīgas konkurences galējības izplatība visā tirgus ekonomisko procesu strukturēšanas mērogā
3	<i>Francijas liberālā ekonomikas skola</i>	Empīriski – nedabisks, bieži mākslīgi uzspiests tā konjunktūrai, tirgus stāvoklis, kas sastāv no piegādātāja, kas veido piedāvājumu, legislatīvajā vai privilēģētajā ceļā koncentrējot savā ietekmes laukā neaizvietojamus ražošanas faktoros, un vairākiem pieprasījumu veidojošiem patērētājiem, kuru dabiskās ekonomiskās brīvības tiek aktīvi ierobežotas, izveidojot monopolistisku struktūru, kas nepieļauj tirgus tālāko attīstību līdz efektīvākam resursu sadales līmeņa, balstīta uz brīvas konkurences principiem, vienlaikus izjaucot nozares iekšējās ekonomiskās sistēmas pašpielāgošanās mehānismu, tādējādi negatīvi ietekmējot tās stabilitāti un funkcionēšanas lietderīgumu	Neproduktīvas ekonomiskās attīstības process, ko vislabāk var raksturot kā mākslīgu un nedabisku tirgus konjunktūras izveidi, kā rezultātā tiek ierobežota konkurence, kas minētā procesa pēdējā attīstības posmā rada pilnu monopola tirgus stāvokli, liedzot tā efektivitātes nepieciešamo nosacījumu īstenošanos, kas kā dabiski ekonomiski mehānismi ir iespējami tikai gadījumos, kad saimnieciskajā darbībā un tirdzniecībā iesaistītie aģenti un ieinteresētās personas pilnīgi brīvi var izvēlēties līdzdalību vai izstāšanos no ekonomiskā procesa
4	<i>Dž. M. Keinsa ekonomiskās domas skola</i>	Nepilnīgas konkurences tirgus, kas sastāv no viena piegādātāja un vairākiem patērētājiem, kas kā klastera vienība veido kopējā pieprasījuma izveides bāzi, kura izveidošanu bieži sekmē racionālās konkurences norises graujoša tirgus nepilnība vai ārējo ekonomisko šoku sekas, kas rada neefektīvu algu un nodarbinātības līmeni ar izteikti negatīvu ekonomisko efektu, izņemot gadījumus, kad tiesiski centralizētā veidā tiek izveidots publiskis monopols ar mērķi novērst esošos tirgus defektus un veicināt ekonomiskās aktivitātes kopējā patēriņa stimulēšanas nolūkos	Pārmērīgas tirgus varas koncentrēšanas process vienā individuālā privātuzņēmuma ietekmes laukā, izmantojot iepriekš iegūto ietekmi un savas produkcijas nodrošināto monopolvaru, radot iegūstamās peļņas līmeni, kas pārsniedz ar komercdarbības veikšanas robežizmaksām pamatotu vērtību. Tāpēc uzskatāms par tirgus nepilnību vai, alternatīvā gadījumā, publiskā monopola nodibināšanas procesu, izmantojot pieejamos normatīvos resursus un likumdošanas pilnvarojumus ar mērķi nodrošināt tautsaimniecībai kritiski svarīgas nozares pastāvēšanu un funkcionālas efektivitātes maksimizēšanu, stimulējot patēriņu un nepieļaujot tirgus nepilnībām un/vai ekonomikai leņpuslīdei izraisīt strukturāli negatīvas ekonomiskās sekas
5	<i>Austrijas ekonomiskās domas skola</i>	Agrīns vai mākslīgi attīstībā ierobežots empīriskis tirgus konjunktūras stāvoklis, kas, koncentrējot ražošanas faktoros viena īpašnieka vai šaurā īpašnieku lokā, ļauj radīt unikālu un neaizstājamu preci vai pakalpojumu, kas tiek izmantots paugstinātās peļņas gūšanai, ierobežojot ražošanas apjomus un fiksējot noieta cenas līmeni, kas atbilst noteiktās maksātspējīgās patērētāju grupas ienākuma noteiktam iegādāšanās līmenim, kamēr visi tirgus dalībnieki darbojas pēc „ekonomiski racionāla indivīda” jeb „racionāla patērētāja” principa	Retrospektīvs ekonomiskās attīstības process, kas ir visprecīzāk raksturojams kā atgriezeniskā tirgus konjunktūras evolūcija, kas tās norises gaitā rada brīvas tirdzniecības un dabiski efektīvas ražošanas faktoru, resursu un to izvietojamo plūsmu ierobežojumus, kas savā galējā nobriešanas posmā izraisa pilnīgā monopola stāvokļa tirgus tipa izveidošanos

No 1.1. tabulā sniegtās informācijas redzams, ka katrai no izpētītajām ekonomiskās domas skolām ir savs, zināmā mērā unikāls redzējums par pilnīgu monopolu, tā rašanās avotiem, attīstības specifiku un strukturālajām, ilgtermiņa ekonomiskajām sekām, kas izriet no attiecīgi

izmantotās fundamentāli metodoloģiskās pieejas tirgus konjunktūras, resursu sadales un preču tirdzniecības analīzei (*Arrow*, 1994), (*Bass, Prasad*, 2006), (*Bastiat*, 2007), (*Bellante*, 2004), (*Boettke*, 2010), (*Buchanan, Stubblebine*, 1962), (*Chamberlin*, 1947), (*Coase*, 1937, 1960, 1972), (*Fisher*, 2005), (*Friedman*, 1962, 1970), (*Friedman*, 1970), (*Hayek*, 1945, 1948), (*Keynes*, 1919, 1924, 1937, 2011), (*Kotler*, 2000) (*Marshall*, 1888), (*Max Weber*, 2004), (*McKenzie, Lee*, 2008), (*Mises*, 1966), (*Motta*, 2004), (*Nothbard*, 2009), (*Ricardo*, 2001), (*Robinson*, 1932, 1934, 1978), (*Rutherford*, 2001), (*Salerno*, 1989), (*Samuels, Biddle, Davis*, 2003), (*Samuelson*, 1939, 1948), (*Say*, 1971), (*Schumpeter*, 2006), (*Sraffa, Dobb*, 2004), (*Stiglitz*, 2001, 2013), (*Smith*, 2007), (*Stucke*, 2013), (*Sullivan, Sheffrin*, 2007), (*White, Selgin*, 1994).

Līdz ar to varam secināt, ka katrai ekonomiskās domas skolai ir izstrādāta unikāla, tās fundamentāliem pieņēmumiem atbilstoša un pētījumu gaitā pilnveidota ekonomisko procesu novērtēšanas filozofija un raksturīgas individuālās iezīmes, kā arī radīto rezultātu interpretācijas empīriskās tendences, kas vairāk vai mazāk atšķiras starp līdzīgā metodoloģiskā virziena zinātniskajām paradigmām. Tieši šis fakts ir ekonomisko prezumpcijas variāciju cēlonis, kas izraisa kopējās vai objektīvās realitātes individuālo vai subjektīvo vērtējumu un redzējumu. Tomēr šajā kontekstā ir īpaši svarīgi uzsvērt kopīgo nostāju, ko ieņem visas analizētās ekonomiskās domas skolas attiecībā uz jautājumu par monopolizāciju, kas izpaužas kā vienots redzējums par attiecīgā procesa strukturālām un funkcionālām īpašībām.

Visas analizētās ekonomiskās domas skolas, novērtējot monopolizācijas procesu, nonāk pie kopēja secinājuma, definējot to kā tirgus mēroga pilnīga monopola izveides procesu, kas izriet no atsevišķu uzņēmumu spējas ietekmēt tirgus konjunktūru, struktūru un pārveidot konkurences pamatus ietekmējošus faktoros, lai sasniegtu attiecīgos īpašos mērķus un gūtu individuālus labumus.

Visas pētāmās ekonomisko filozofiju paradigmas norāda, ka galvenais iepriekšminētā procesa pamatojums un funkcionāla bāze balstās uz klientūras lojalitātes vai iespējas vienpusīgi ierobežot patērētājiem pieejamas alternatīvas izvēles iespējas. Tādējādi, ņemot vērā iepriekš minēto, tiek pierādīts, ka spēja iesaistīties monopolizācijas procesa attīstībā ir tieši saistīta ar spēju piegādātājam saglabāt un ilgstoši noturēt noteiktās maksātspējīgo patērētāju grupas sava uzņēmuma ietekmes laukā, kas tiek pakāpeniski paplašināts, citiem konkurentiem izstājoties no nozares vai tirgus nišas līdz ar monopolizācijas procesu vecinošā piegādātāja individuālās tirgus ietekmes pieaugumu. Līdz ar to var apgalvot, ka monopolizācijas procesa pamata virzītājspēks ir tirgus daļu pārdale, bet tās intensitāte tiek noteikta ar minētās pārdales noritēšanas dinamiku laika telpā, kas destabilizē konkurences cīņā panākto tirgus ietekmes un ekonomiskās varas

sadales līdzsvaru. Pētījumā iepriekš minētais ekonomisko procesu ietekmes veids apvienojumā ar tirgus varas konjunktūras pārveidošanu tiks minēts kā individuālā monopolvara.

Pašreizējais tirgus monopolizācijas līmenis var tikt novērtēts kā nesaistīto juridisko personu (komercsabiedrību) individuālās monopolvaras koncentrācija, kas būtiski atšķiras no optimālā stāvokļa – vienāda vai relatīvi vienāda individuālās monopolvaras sadalījuma starp piegādātājiem noteiktā nacionālās tautsaimniecības sektorā, nozarē, tirgū, tirgus segmentā vai tirgus nišā. Šajā sakarā ir jāatzīmē, ka konkurences intensitātes līmenis tirgū atgriezeniski korelē ar tīrās (neto) monopolvaras koncentrāciju noteiktā piegādātāja vai piegādātāju grupas ietekmes laukā, vai tās novirzi no optimālās un salīdzinoši vienlīdzīgas sadales starp nozarē iesaistītajiem ekonomiski aktīviem tirgus dalībniekiem, kas rīkojas personiskajās interesēs vai trešo personu deleģējuma ietvaros. Tādējādi var pamatoti apgalvot, ka individuālā monoplovara un brīvā konkurence ekonomiskās teorijās ir kā divi pretstati, kas pastāv vienlaikus un viens bez otra nav iedomājami. Līdz ar to tiek piedāvātas un turpmāk pētījumā izmantotas šādas definīcijas.

Monopolvara – spēja ietekmēt tirgus konjunktūras izveidi un konkurenci sastādošos procesus ar mērķi sasniegt konkrētus individuāli labvēlīgus (izdevīgus) iznākumus, kas izriet no maksātspējīgas lojālas klientūras ģenerētā pieprasījuma apjoma, kas definējams arī kā uzņēmuma individuālā tirgus daļa.

Monopolizācijas process – noteikta nacionālās ekonomikas sektora vai nozares mēroga juridiski nesaistītu piegādātāju individuālo tirgus daļu konsolidācijas process, ko var izraisīt gan iekšējie (konjunktūras), gan ārējie (attīstības) ietekmes faktori, kam seko tieši proporcionāls attiecīgajā procesā iesaistīto atsevišķu piegādātāju individuālās monopolvaras pieaugums.

Pilnīgs monopols – individuālās monopolvaras koncentrācijas galējs gadījums, monopolizācijas procesam pilnībā noritot un funkcionāli noslēdzoties, kas ļauj noteiktam uzņēmumam likvidēt visus operacionāli efektīvus konkurentus un, radot objektīvus ekonomiskus, juridiskus, tehnoloģiskus vai administratīvus šķēršļus, liegt jauniem potenciāli veiksmīgiem konkurentiem iesaistīties ekonomiskajās aktivitātēs un mijiedarbībās noteiktā nozarē vai tirgū. Rezultātā tas rada faktiskā cenu līmeņa kāpumu, izmantojot patērētājiem pieejamo vajadzību un vēlmju alternatīvo apmierināšanas iespēju ierobežojumus.

Vispārējs esošais tirgus monopolizācijas līmenis – individuālo monopolvaru kopsumma tirgus mērogā, ko novērtē kā relatīvo novirzi no tās absolūti vienlīdzīgas sadales stāvokļa starp nozares/tirgus piedāvājumu veidojošiem ražotājiem. Tā nosākama konkrēta laika periodā.

2. IZPLATĪTĀKO MŪSDIENU MONOPOLIZĀCIJAS PROCESA NOVĒRTĒŠANAS METOŽU ANALĪZE

Analizējot starptautiski atzītāko zinātnieku, tostarp, Dž. Robinsones (*Robinson*, 1978, 3–271) un E. Čemberlina (*Chamberlin*, 1947, 11–115), fundamentālās nozīmes darbus, rodas noteikta izpratne par nepilnīgas konkurences tirgu funkcionēšanas ekonomiskajiem principiem.

To var izteikt šādas tēzes veidā: ekonomisko procesu virzībā pastāv un ir atrodama vairāk vai mazāk slēpta loģika pat tajos gadījumos, kad tirgus reakcija šķiet pilnīgi neracionāla un pretrunīga. Tāpēc katram tirgus procesam atbilsts faktiski eksistējošo un racionāli saistīto ietekmes faktoru kopa, kuras atsevišķu elementu iekšējā mijiedarbība un ārējā saskarsme ar eksogēniem ekonomiskajiem virzītājspēkiem ir pakļautas noteiktiem empīriskajiem modeļiem, kuru tipoloģisko formu un to attiecīgo cēloņsakarību ietvaros pastāv daudzlīmeņu funkcionālas sistēmas. Monopolizācijas procesa gadījumā var novērot divus pilnīga monopola izveidošanās ekonomiskos scenārijus – nosacīti pozitīvo un negatīvo.

Pirmajā gadījumā noteikta veida preces vai pakalpojumi tiek uzskatīti par novecojušiem, to pārstāvība tirgū sāk vājināties, un pārdošanas daudzums nepārtraukti samazinās. Neatkarīgi no subjektīviem (preferenciālajiem) vai objektīviem (funkcionālajiem) iemesliem, kas faktiski veicina minēto pieprasījuma apjoma kritumu, efektīvākais veids, kā pārvarēt attiecīgo krīzi, ir spēcīga diferencēšanas taktika, kuras ietvaros tiek ieviesti ievērojami uzlabojumi produktu klasterī, vienlaikus saglabājot to attiecīgās pamatvērtības. Vai arī konceptuāli jaunu vajadzību apmierināšanas veidu ieviešana, kas savukārt ir iespējama, tikai ieguldot pētniecībā un attīstot inovācijas.

Tātad, pirmais ražotājs/piegādātājs, kas spēs apmierināt mainīgo pieprasījumu katrā tā apjoma punktā, faktiski rada jaunu tirgu vai nišu un kļūst par tās faktisko monopoluzņēmumu sava novatoriskā produkta izplatīšanas un popularizēšanas jomā. Situācijā, ja ieviestās inovācijas ir unikālas, to atdarināšana nav iespējama citiem potenciālajiem konkurentiem un ienākšana attiecīgajā jaunizveidotajā konkrētajā tirgū ir būtiski ierobežota ar mākslīgajām vai dabiskajām barjerām, īslaicīgais produktīvais monopolstāvoklis var kļūt par ilgtermiņa turpmākās stagnācijas veicināšanas faktoru.

Otrajā gadījumā tirgus ir pakļauts ārējām negatīvajām makroekonomiskajām ietekmēm. Tas nespēj apmierināt patērētāju vajadzības relatīvi optimālā veidā, un tā rezultātā piegādātāji izstājas no līdzdalības ekonomiskajos procesos attiecīgajā ģeogrāfiskajā tirgū sakarā ar krasu peļņas gūšanas iespēju kritumu.

Konsekventi rodas piedāvājuma plaista, ko var aizpildīt tikai tie uzņēmumi, kuriem izdodas noturēties tirgū, ieviešot izmaksas samazinošu un produktivitāti kāpinošu pasākumu kopumu. Izejot no klasiski definētās regresīvās attīstības fāzes, krīzes ietekme mazinās, un tirgus

pielāgojās jaunajai realitātei. Pārējie piegādātāji, kas pārdzīvoja krīzes radīto ekonomisko šoku, var vai nu apvienot savus centienus, lai bloķētu tirgu no jaunienācējiem un potenciālās ārējās konkurences pārvēršanās iekšējā, vai nu iekļauties apvienošanās darījumā un aktīvu pārņemšanas vilnī.

Abos gadījumos veidosies pilnīgs ekonomiskais monopols, kura mērķis ir kompensēt iepriekš pārciestos zaudējumus, izmantojot savu jauniegūto dominējošo stāvokli attiecīgajā konkrētajā tirgū. Tādējādi, monopolizācijas procesa attīstības negatīvais scenārijs paredz ievērojama ekonomiskā šoka rašanos, kas kļūst par monopolistisku tendenci turpmākā pieauguma cēloni un sākumpunktu, kuram seko dziļa recesija un atsevišķu efektīvāku uzņēmumu tirgus daļu paplašināšanās līdz ar atgūstamā pieprasījuma kāpumu. Tā bieži sākas ar zemu, reizēm dempinga cenu politiku un beidzas ar pilnīga ekonomiska monopola dibināšanu, balstoties uz patērētāju īstermiņa ieguvumu, kas tiek panākts ar sākotnēji zemām realizācijas cenām. Šāda prakse atbilst vispārīgās monopolizācijas stratēģijas īstenošanas ekonomiskajai loģikai.

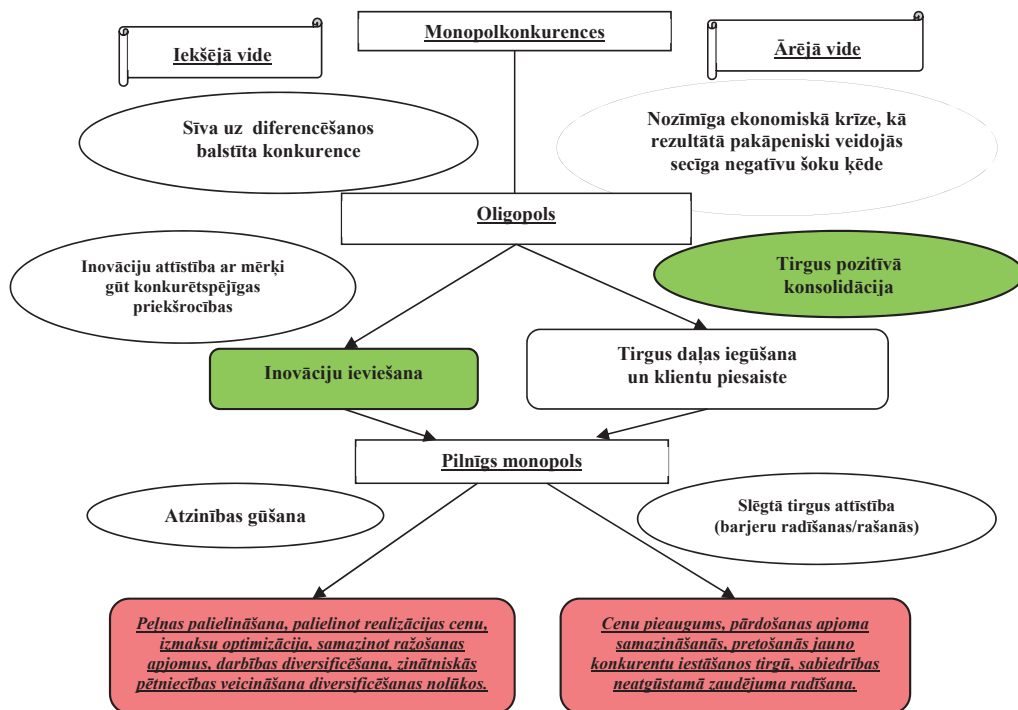
Turpretī monopolizācijas procesa pozitīvā scenārija attīstības gadījumā tirgū ir pietiekami pārstāvēti uzņēmumi, kas tautsaimniecības uzplaukuma laikā nodala daļu no gūtās peļņas pētniecībai un inovāciju veicināšanai, radot pievilcīgus apstākļus jaunu tehnoloģiju un operatīvo risinājumu attīstībai. Šādas darbības diktē vajadzība sagatavoties neizbēgamai biznesa cikla recesijas fāzei, nodrošinot alternatīvu produktu/pakalpojumu pieejamību par pieņemamām cenām maksātspējas krīzes laikos.

Preču diferencēšana pēc R. Robinsones (*Robinson*, 1934, 671–674., 1978, 9–271) ir viens no visefektīvākajiem un uzņēmējdarbības izpratnē drošākiem veidiem, kā iegūt papildu klientūru monopolkonkurences tirgū un izvairīties no cenu kara oligopola tirgū. Taču, izveidojot principiāli jaunu preci, kurai nav aizstājēju, uzņēmums paceļas pilnīgi jaunā darbības līmenī, kad konkurence nepastāv līdz tam brīdim, kamēr pārējie tirgus piedāvājuma puses dalībnieki spēs piedāvāt līdzīgu preci un likvidēt tā faktisko monopola stāvokli, kas bija nodrošināts ar zinātniskās pētniecības procesa rezultātiem. Lai saglabātu savas līdera pozīcijas un noturētos „neapšaubāma monopola” stāvoklī, peļņa parasti tiek virzīta uz jaunieveduma uzlabošanu, kas rada arvien lielākas iespējas inovatīvu produktu izveidošanai. Līdz ar to var secināt, ka monopolizācijas process var tikt stimulēts arī ar principiāli jauniem produktiem, radot jaunus komercdarbības veidus, produktus vai pakalpojumu nišas, tātad – veicot uz inovācijām balstītu uzņēmējdarbību.

Autors uzskata, ka mūsdienu monopolizācijas process ir pakļauts noteiktam duālismam, kas izriet no attiecīgās tautsaimnieciskās parādības komplicētā vairākfaktoru ekonomiskā rakstura. Katram mūsdienu saimnieciskās darbības veidam piemīt atšķirīga specifika, kas, neapšaubāmi

radot unikālu konkurences vidi, vienlaikus ir cieši saistīta arī ar vispārējo makroekonomisko vidi.

Caurskatāmākai monopolizācijas procesa elementu, to cēloņsakarīgās mijiedarbības, kā arī pozitīvo un negatīvo efektu atspoguļošanai tā dažādos attīstības posmos, tiek piedāvāts autora izveidots monopolizācijas procesa empīriskais norises algoritms (skat. 2.1. attēlu).

2.1. attēls. Monopolizācijas procesa empīriskais norises algoritms un tā posmu izraisītās sekas (autora veidots).

Monopolizācijas procesa empīriskās norises algoritma shēmā attiecīgās tautsaimnieciskās parādības, kas ģenerē pozitīvas sociāli ekonomiskās sekas (inovāciju attīstību, tirgus struktūras ilgtspējīgas noturības sekmēšanu utt.), ir iekrāsotas zaļā krāsā, negatīvās sekas, tādas kā sabiedrības neatgūstamo zaudējumu, cenu pieauguma vai mākslīga deficīta radīšana, ir iekrāsotas sarkanā krāsā. Izstrādātais algoritms var kalpot par vispārēju aprakstošo modeli, secīgi atspoguļojot monopolizācijas procesa norises posmus, vienlaikus uzsverot ne tikai tā pakāpenisko raksturu, bet arī izmaiņas uzņēmuma tirgus pozīcijas tiešajā korelācijā ar tā aizņemamo individuālo tirgus daļu un attiecīgās monopolvaras koncentrācijas pieaugumu līdz kritiskam līmenim un mērogam, kas ir pietiekams, lai mūsdienu ekonomiskajos apstākļos izveidotu jauna tipa tirgu ar funkcionāli zemāku iekšējās konkurences līmeni.

Algoritms, kas ir atspoguļots 2.1. attēlā, nodrošina nepieciešamo zinātniski empīrisko pamatojumu, lai monopolizācijas procesu varētu uztvert un analizēt kā ekonomiski racionālu, dabisku tirgus procesu, kura vairākos attīstības posmos pastāv iespēja novērot dažus sociāli pozitīvus blakusefektus.

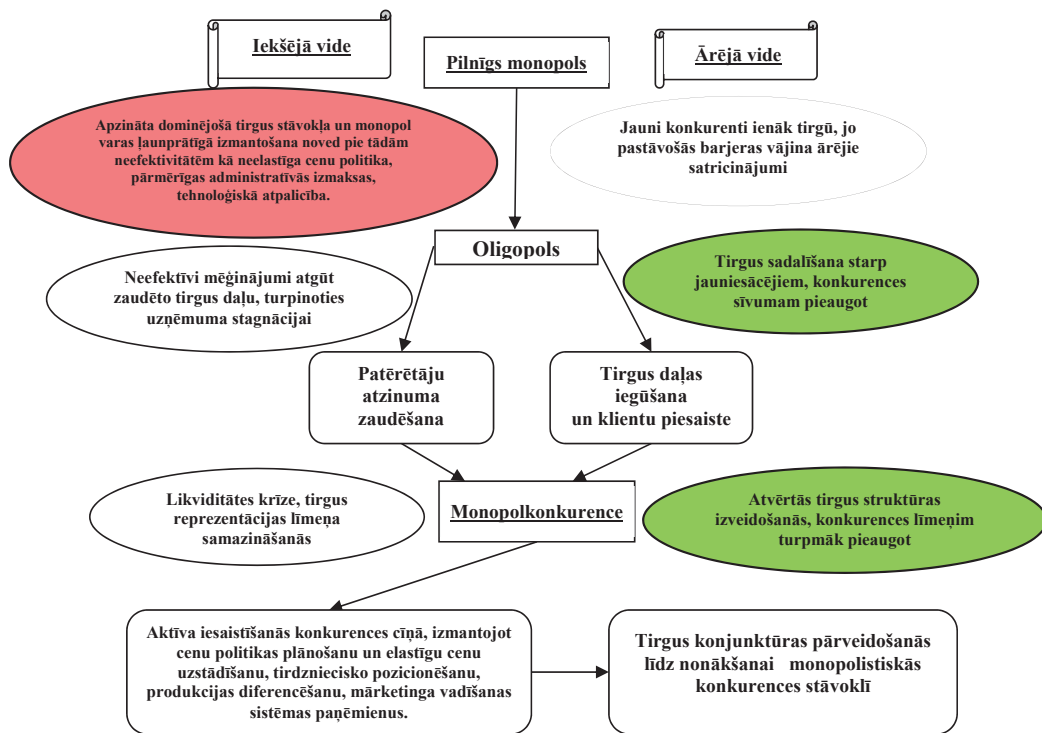
Vienlaikus, īpaši atsevišķo ārējo un/vai iekšējo tirgus apstākļu ietekmes situācijās, tas var kļūt par vienīgo tirgus mehānismu, kas spēj nodrošināt ilgtspējīgus risinājumus makroekonomisko krīžu pārvarēšanai bez administratīvas, tādējādi savā būtībā mākslīgas, valsts iejaukšanās dabiskajos tirgus procesos. Citiem vārdiem runājot, ja tirgus, kas ir patiesi brīvās tirdzniecības un mūsdienu jauktās ekonomikas tautsaimnieciskās mijiedarbības sistēmas elements, kļūst monopolizēts, monopolizācijas process nevar zinātniski tikt definēts kā “neloģisks” vai “iracionāls”. Objektīvie ekonomiskie iemesli var kalpot par attiecīgā procesa attīstības pamatojumu, neskatoties uz to, ka attiecīgais iznākums var būt īstermiņā sociāli nelabvēlīgs.

Tomēr regulējošā intervence var izraisīt vēl lielākas vidējā termiņa negatīvās sekas uzņēmējdarbības vidē, nivelējot tirgus iespēju veikt pakāpenisku korekciju ilgtermiņā. Kā savulaik norādīja P. Samuelsons: “Katrs labs iemesls ir neefektivitātes vērts.” (*Independent*, 2009).

Lietderīgi ir analītiski pārbaudīt un parādīt arī atgriezenisko demonopolizācijas algoritmu, kas metodoloģiski aprakstītu 2.1. attēlā atspoguļotās monopolvaras iegūšanas shēmas apgriezto procesu. Autora izveidotā attiecīgā ekonomiskā algoritma shēma ir redzama 2.2. attēlā.

Iekšējās vides “stagnācijas” posms strukturāli un saturiski ir atgriezeniski proporcionāls “slēgtā tirgus attīstības” posmam 2.1. attēlā, bet “tirgus sadalīšanas” un “atklāta tirgus izveidošanas” fāzes atspoguļo individuālās monopolvaras zaudēšanu, secīgi pierādot, ka pat pilnīgs monopols ir pakļauts lēmumu pieņemšanas procesu nepilnībām un nav imūns pret objektīvām izmaiņām tirgus vidē. Kā svarīgu piezīmi jānorāda fakts, ka publiskie monopoli, integrēti noteiktā labklājības sistēmā, un monopoli, kuru oficiālais mērķis ir “valsts stratēģisko interešu” nodrošināšana, ir administratīvi radīti, bieži ar normatīvajā aktā noteiktu pilnvaru deleģējumu, tādēļ tiem var būt mainīgas darbības autonomitātes un funkcionālās efektivitātes motivācijas pakāpes.

Promocijas darba 2.2. daļā iekļautās aprakstošās empīrisko ekonomisko algoritmu norises shēmas koncentrējas uz tirgus realitātes virzītu monopolizācijas procesu, tā ekonomisko cēloņsakarību un secīgo attīstības posmu apraksta izstrādāšanu un analīzi, līdz ar to attiecīgie materiāli ir piemērojami publisko monopolu novērtējumos tikai pēc attiecīgo modifikāciju iestrādāšanas to bāzes loģiskajā struktūrā.

2.2. attēls. Atgriezeniskā monopolizācijas procesa empīriskais norises algoritms un tā posmu izraisītās sekas (autora veidots).

Ņemot vērā promocijas darba 2. daļā veiktās analīzes rezultātus, tika pierādīta tēze, ka monopolizācijas process mūsdienu tirgus apstākļos var tikt definēts kā specifiska ekonomikas parādība, kas var tikt stimulēta ar inovācijām (pastarpinātais stimulē), kas rada principiāli jaunus tirgus (pozitīvo blakusefektu scenārijs) vai uzņēmējdarbības vides satricinājumu (tiešais stimulē) jeb ekonomisko šoku ceļā (negatīvo blakusefektu scenārijs), pamatojoties uz konkrētu tirgus situāciju attīstību. Attiecīgā procesa pastiprināšanās tā atsevišķajos attīstības posmos potenciāli spēj (taču ne obligāti īsteno minēto iespēju) sniegt zināmu labumu sabiedrībai, kas arī pamato šīs ekonomiskās parādības fundamentāli empīrisko raksturu.

Taču neatkarīgi no monopolizācijas procesa stimulēšanas cēloņiem un attīstības scenārijiem tā pieaugums nodara smagus zaudējumus plašākai sabiedrībai un tirgus dinamiskā līdzsvara pieprasījumam, secīgi un apzināti samazinot patērētāja kopējo pārpalikumu. Monopola stāvoklī esošais uzņēmums saskaņā ar racionālā tirgus dalībnieka uzvedības koncepciju maksimizē savu peļņu tieši uz lejupejošo piegādes ķēdes posmu, tai skaitā gala patēriņa rēķina. Līdz ar to monopolizācijas procesa attīstības negatīvo seku veidošanās sākumpunkta noteikšanas un analīzes rīku izmantošana ļautu laikus nodrošināt ekonomiski pamatotu preventīvo vai

koriģējošo pasākumu īstenošanu ar mērķi, pirmkārt, nepieļaut patērētāja pārpalikuma sarukumu un, otrkārt, iespēju robežās netraucēt īslaicīgo pozitīvo seku rašanos monopolizācijas procesa atsevišķos posmos.

Mūsdienās plašāk izmantojamo monopolizācijas procesa novērtēšanas kvantitatīvo metožu aprobācijas rezultāti ir pieejami promocijas darba 54.–56. pielikumā. Visām trim analizētajām metodēm piemīt zems savstarpējās papildinātības līmenis un zems savstarpējās integritātes potenciāls. Vienlaikus lietošana ir laikietilpīga, un attiecīgi iegūtais rezultāts ir iekšēji pretrunīgs, turklāt ar ārkārtīgi zemām savienojamības iespējām ar citiem daudzfaktoru modelēšanas un kvantitatīvās analīzes instrumentiem. Līdz ar to rodas iespēja pamatoti secināt, ka mūsdienu teorētiskās literatūras un kopējā tirgus uzraudzības praksē iztrūkst vienotas kvantitatīvas pieejas monopolizācijas procesa novērtēšanas prakses pamatošanai, tādējādi radot nepieciešamību pēc viegli izmantojamas un nepārprotami strukturētas metodoloģijas, kas nodrošinātu pārskatāmu, objektīvu, skaitliski izmērāmu un praksē izmantojamu rezultātu ģenerēšanu, vienlaikus apmierinot nepieciešamību pēc *ex post* un *ex ante* tirgus monopolizācijas līmeņa analīzes. Turklāt tai praktiskās lietošanas ziņā ir jābūt ekonomiskai un resursus taupošai gan publiskā sektora iestādēm, gan privātajām, uz peļņas gūšanu orientētajam komercsabiedrībām.

Jāatzīmē, ka analizētās metodes ir efektīvas un izmantošanai loģiskas gadījumos, kad tās lieto “vienpusīgi”, t. i., bez saistes ar citiem rīkiem, šajā gadījumā ģenerējot praktiskus mikroekonomiskās vides raksturojumus. Taču to savstarpējā saderība un papildinātība ir nepietiekama makroekonomiskās vides pilnvērtīgas analīzes veikšanas vajadzībām, īpaši mūsdienu tautsaimniecisko reāliju kontekstā. Jānorāda, ka attiecīgajā jomā konsultējošie eksperti vienbalsīgi piekrita, ka iepriekš analizēto metožu vienpusējā (atsevišķā) piemērošana neģenerē analītisko pievienoto vērtību monopolizācijas tendenču novērtēšanai. 72,7 % minēto speciālistu norādīja, ka attiecīgo metožu centrāliem indikatoriem piemīt zems savstarpējās saderības un papildinātības līmenis, 9,1 % norādīja, ka vērtē attiecīgo sinerģisko potenciālu kā ļoti zemu. Tas atklāja vienprātību kompetentu ekspertu praktiķu aprindās par ieguvumiem no izstrādās vienotās metodoloģiskās pieejas monopolizācijas procesa novērtējumam. Līdz ar to var secināt, ka esošās metodes ir individuāli spēcīgas un uzticamas, taču tām būtiski trūkst savstarpējās saderības, kas nepieciešama, lai risinātu esošās mūsdienu ekonomiski analītiskās problēmas (sīkāka informācija ir pieejama promocijas darba 57.–59. pielikumā). Izstrādātās vienotās monopolizācijas procesa novērtēšanas metodoloģijas detalizēts izklāsts, konceptuālā uzbūve un loģiskā kompozīcija ir pieejama promocijas darba 3. daļā.

3. IZSTRĀDĀTIE METODOLOĢISKIE RISINĀJUMI UN TO EKSPERIMENTĀLAIS PAMATOJUMS

Promocijas darbā izstrādātā metodoloģija apvieno esošās specializētās monopolizācijas procesa vērtēšanas metodes un empīrisko ekonomisko datu analīzi ar autora piedāvāto inovatīvo pieeju, izstrādājot kombinētu kvantitatīvi-kvalitatīvu vērtējuma veikšanas instrumentu, kas būtu ekonomiski efektīvs, ērts praktiskai izmantošanai un iegūstamo rezultātu interpretēšanai, piemērots izmantošanai gan publiskā sektora regulēšanas jomā, gan arī privātajā komercdarbībā uzņēmējdarbības plānošanas un pieņemamo vadības lēmumu pamatošanas vajadzībām.

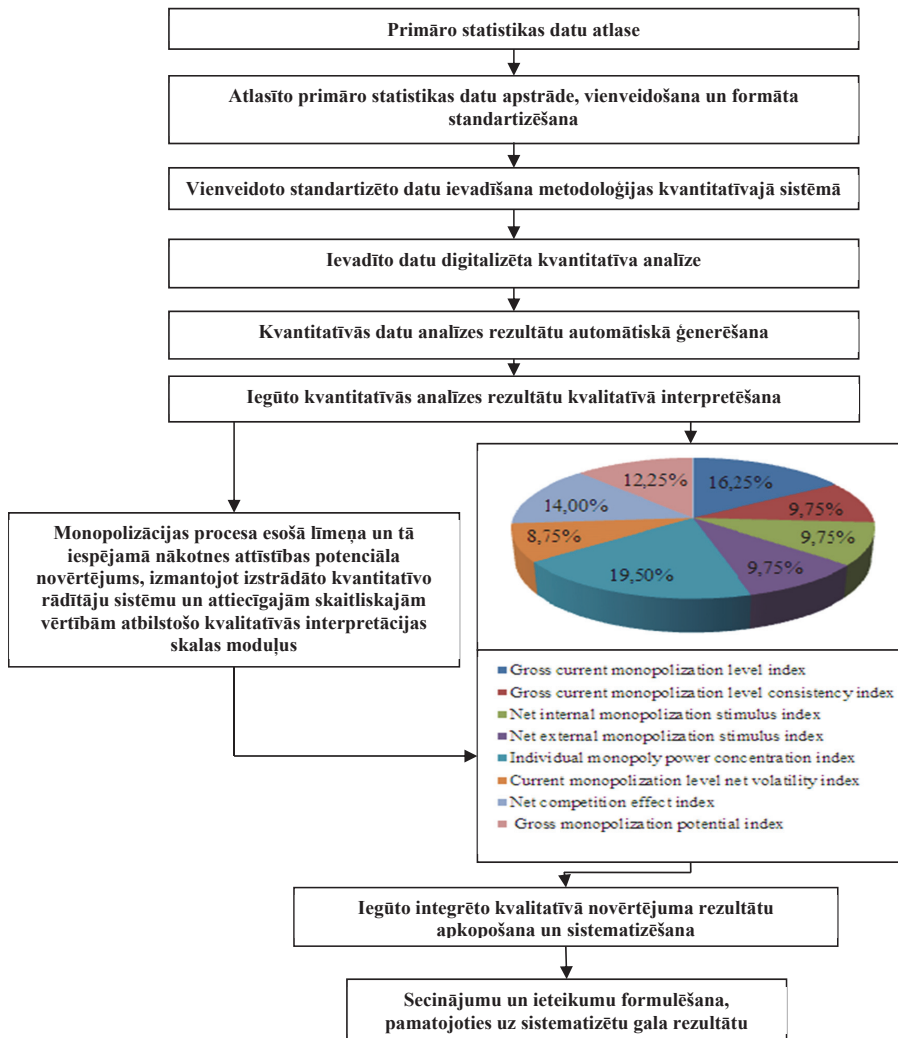
Ar mērķi veikt izvirzītās pētījuma hipotēzes pārbaudi izstrādātā metodoloģija tika aprobēta reālos ekonomiskajos apstākļos, balstoties uz faktiskajiem tirgus datiem šādās piecās Latvijas nacionālās tautsaimniecības nozarēs: (1) nozares, kas nav pakļautas importa plūsmu tiešajai infiltrācijai: (1.1) mobilo telekomunikācijas pakalpojumu tirgus; (1.2) banku sektors; (1.3) nespecializētās mazumtirdzniecības (izplatīšana ķēžu veikalos) tirgus; (2) nozares, kas ir pakļautas importa plūsmu tiešajai infiltrācijai: (2.1) alus ražošana; (2.2) farmācijas ražošanas tirgus.

Iepriekš minēto nozaru izvēle ir pamatojama ar nepieciešamību veikt izstrādātās metodoloģijas funkcionalitātes, uzticamības un empīriskās saderības testēšanu vairākās atšķirīgās tirgus situācijās. Vienlaikus tās pārstāv gan reālās ražošanas, gan pakalpojumu sniegšanas, gan finanšu darbības jomas, tādējādi nodrošinot izstrādātās monopolizācijas procesa novērtēšanas metodoloģijas objektīvu lietojamības un efektivitātes pārbaudi.

Lai nodrošinātu izstrādātās metodoloģijas funkcionālā universāluma pārbaudi, tā tika papildus izmantota Igaunijas un Lietuvas banku sektora attiecīgo monopolistisko tendenču analīzei. Šis novērtējums kļuva par papildu kvantitatīvo eksperimentu, kas pierādīja piedāvātās zinātniskās pieejas izmantošanas iespējas starptautiskajā līmenī, veicot jebkuru mūsdienu mazo atvērto ekonomiku veidojošo nozaru un to tirgu monopolizācijas pakāpes daudzfaktoru vērtēšanu.

Minētai pieejai piemīt vairākas priekšrocības analītisko sistēmu veidošanā, no kurām svarīgākā – ir panāktais operacionālais un analītiskais vienvērtīgums. Tiek nodrošināta vienota kvantitatīvo aprēķinu struktūra, datu harmonizēšanas mehānisms un to apstrādes algoritms standartizētajā elektroniskajā datnē, attiecīgiem procesiem kļūstot par automatizētiem un digitalizētiem. Secīgi un standartizēti pēc visu primāro skaitlisko datu ievades kvantitatīvās novērtēšanas sistēmā tiek atspoguļoti gan kvantitatīvo aprēķinu rezultāti, gan tiem atbilstošie kvalitatīvie rādītāji.

Izstrādātās monopolizācijas procesa novērtēšanas metodoloģijas konceptuālā funkcionālā algoritma shēma ir redzama 3.1. attēlā.

3.1. attēls. Izstrādātās monopolizācijas procesa novērtēšanas metodoloģijas funkcionālais algoritms (autora veidots).

3.1. attēlā redzams, kā izstrādātā metodoloģija nodrošina monopolizācijas procesa attīstības novērtējuma veikšanu, kas izpaužas kā kvantitatīvas datu analīzes rezultātā iegūto skaitlisko iznākumu vērtības kvalitatīva interpretācija. Tam seko harmonizēts novērtējums par tirgus monopolizācijas esošo pakāpi, tās turpmāko pieauguma potenciālu un kopējo monopolizācijas procesa attīstības līmeni analizējamā nozarē/tirgū. Secīgi tiek nodrošināta zinātniski objektīva monopolizācijas novērtējuma veikšana definētajā tirgū, ņemot vērā pastāvošos iekšējos un

ārējos ietekmes faktoros, kā arī to savstarpējās mijiedarbības radītos makrolīmeņa ekonomiskos blakusefektus.

Minētā pieeja veicina uz vairākiem savstarpēji papildinošiem skatupunktiem balstītu risināmās problemātikas analītisku redzējumu, tādējādi ievērojami uzlabojot visu novērtēšanas procesu kopumā un attiecīgo aktuālo jautājumu izskatīšanu kvantitatīvajā un kvalitatīvajā līmenī. Tādējādi tiek radīta produktīva izstrādātās metodoloģijas praktiskās ieviešanas un aprobācijas konceptuāli zinātniskā bāze. Nodrošinātā iespēja veikt definēto tirgu monopolizācijas procesa attīstības līmeņa retrospektīvu novērtējumu balstās uz iepriekš minēto attiecīgo ekonomisko procesu veidojošo strukturālo elementu faktiskās un potenciālās izpausmes secīgu analīzi. Līdzīgi kā Eiropas Savienības tiesību interpretēšanas paradigmā un tiesu praksē tiek atzīta faktiskās (efektīvās) un potenciālās konkurences pastāvēšana, arī monopolizācijas procesa attīstības gaitā pastāv iespēja noteikt tirgos esošo (faktisko) monopolizācijas pakāpi un tās turpmākās izaugsmes potenciālu.

Lai uzskatāmi parādītu indikatoru individuālo funkcionalitāti, savstarpējo integritāti, to vietu un nozīmi izstrādātajā metodoloģijā, vienlaikus raksturojot to savstarpējo analītisko papildinātību, tiek izveidots minēto rādītāju kvantitatīvās struktūras, funkcionēšanas principu un matemātiskās izteiksmes kopsavilkums, kas skaidri definē kvantitatīvo metodoloģisko pamatu, veidojamo vērtību skaitliskos diapazonus un iegūto rezultātu kvalitatīvu novērtējumu. Minēto rādītāju aprēķināšanas individuālās metodikas atspoguļo formulas, kuru konsolidētais pārskats ir sniegts 3.1. tabulā.

3.1. tabula

Izstrādātās metodoloģijas vienotā rādītāju sistēma

Rādītāja nosaukums	Rādītāja aprēķināšanas individuālās metodika	Vērtību diapazons, %
Pašreizējās monopolizācijas līmeņa indekss (<i>GCM</i>)	$GCM = \sqrt{\sum_{i=1}^n (MSH_{ri} - MSH_{ei})^2}$	[0; 100]
Pašreizējās monopolizācijas līmeņa noturības indekss (<i>GCMCI</i>)	$GCMCI = \sum_{i=1}^n \left(\frac{MSH_{ri} - MSH_{ei}}{MSH_{ei}} \right)^2 / n$	[0; ∞)
Iekšējās monopolizācijas stimulēšanas indekss (<i>NIMSI</i>)	$NIMSI = \sqrt{\sum_{i=1}^n (MSH_{tri} - MSH_{(t-1)ei})^2}$	[0; 100]
Ārējās monopolizācijas stimulēšanas indekss (<i>NEMSI</i>)	$NEMSI = \sqrt{\sum_{i=1}^n (MSH_{(t-1)ri} - MSH_{tei})^2}$	[0; 100]
Individuālās monopolvaras koncentrācijas indekss (<i>IMPCI</i>)	$IMPCI = \sqrt{\sum_{i=1}^n (MSH_{tri})^2}$	[0; 100]
Pašreizējā monopolizācijas līmeņa svārstīguma indekss (<i>CMLNVI</i>)	$CMLNVI = \frac{\sum_{i=1}^n (1 - (1 + \Delta MSH_{ri(t,t-1)})^{-\theta})}{n}$	(-∞; ∞)
Konkurences tīrā efekta indekss (<i>NCEI</i>)	$NCEI = \sqrt{\sum_{i=1}^n (\Delta MSH_{ri(t,t-1)} - \Delta TMC_{(t,t-1)})^{2\theta}}$	[0; ∞)
Monopolizācijas attīstības potenciāla indekss (<i>GMPI</i>)	$GMPI = \left(\frac{(\sum_{i=1}^n MSH_{ri_t})^{(n+1)}}{MSH_{ei_t} * n^2} \right) - 1$	[0; 100]

No 3.1. tabulā pieejamās informācijas ir redzams, ka izstrādātās monopolizācijas procesa novērtēšanas metodoloģijas kvantitatīvo rādītāju sistēma ir cieši saistīta ar monopolvaras koncentrācijas kritiskā punkta noteikšanu, nozares iekšējās konkurences struktūras un tirgus piedāvājuma puses koncentrācijas analīzi. Ietekmes faktoru faktiskā nozīme tiek noteikta pēc dominējošām konkurences norises īpatnībām svarīgāko tirgus ietekmes tendenču noteikšanas kontekstā.

Astoņi izmantotie kvantitatīvie rādītāji ir vērsti uz monopolizācijas attīstības posmu potenciālo un faktisko situāciju raksturojošo rādītāju analīzi.

Tādējādi tie ir saskaņoti, pamatojot skaitliskos aprēķinus ar empīriskiem kvalitatīviem atzinumiem, kas tika individualizēti katram minētajam rādītājam vienas funkcionālās grupas ietvaros. Rezultātā notiek integrēta daudzfaktoru iegūstamo kvantitatīvo aprēķinu kvalitatīva interpretēšana, padarot metodoloģijas operacionālo funkcionēšanu ātru, efektīvu un piemērojamu jutīguma analīzes veikšanai.

Iepriekš minētā sistēma tika iestrādāta elektroniskā datnē, tādējādi nodrošinot ieviešanas un izmantošanas ziņā autonomu statistisko un tehnisko analīzi.

Savukārt iegūtie dati tiek pārredzami atspoguļoti, droši uzkrāti, operatīvi un objektīvi apstrādāti, tādējādi radot funkcionāli efektīvu un izmaksu skatījumā samērīgu novērtēšanas rīku, pamatojoties uz standartizēto *MS Excel* programmatūras paketi (piemērus skatīt promocijas darba 3.–53. pielikumos).

Tādējādi tiek nodrošināta minētā vienota kvantitatīvo aprēķinu struktūra, datu harmonizēšanas mehānisms un to apstrādes algoritms standartizētajā elektroniskajā datnē, attiecīgiem procesiem kļūstot par automatizētiem un digitalizētiem.

Minētais analītiskais ietvars tika izstrādāts eksperimentālās modelēšanas gaitā, kas tika veikta, izmantojot kvantitatīvo datu kopumu no reālajiem (vienlaikus jutīgiem) tirgus datiem, tādējādi nodrošinot veikto aprēķinu objektivitāti un kvantitatīvo precizitāti, kā arī sasaisti ar reālajām tirgus situācijām un ekonomisko konjunktūru, ieviestajiem kvalitatīvajiem svariem ļaujot objektīvi interpretēt iegūtos skalāros rezultātus.

Jāatzīmē, ka pētījumam piesaistītie eksperti ir pozitīvi novērtējuši izstrādāto metodoloģiju kopumā un tās ietvaros ieviestās kvantitatīvo aprēķinu sistēmas empīriskā ietvara un analītiskās struktūras korektumu, struktūras integritāti un funkcionalitātes uzticamību, kā arī izstrādātās metodoloģijas praktisko lietojumu.

Līdzīgi rezultāti tika iegūti arī no fokusa grupas, kurā bija uzņēmēju, komercsabiedrību, nozaru ekspertu, akadēmiskā un valsts sektora pārstāvji.

Lai pilnīgāk atspoguļotu un sistematizētu iepriekš sniegto informāciju, vienlaikus akcentējot tās saistību ar izstrādāto rādītāju sadali funkcionālajās grupās, tika izveidota 3.2. tabula.

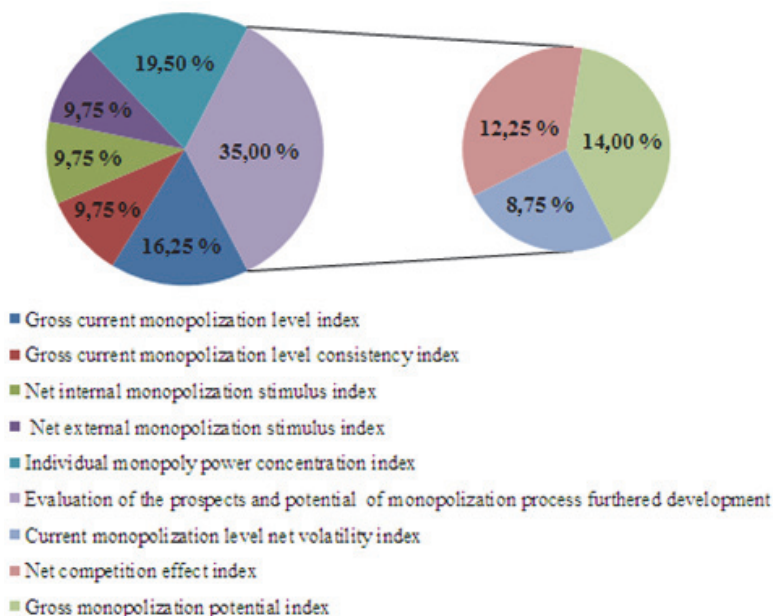
Izstrādātās metodoloģijas vienotās rādītāju sistēmas strukturālo elementu izveide

Rādītāja nosaukums	Funkcionālā grupa	Svars, %	Vērtību diapazons, %	Monopolizācijas līmenis
Pašreizējās monopolizācijas līmeņa indekss (<i>GCMCI</i>)	Monopolizācijas procesa esošās attīstības novērtējums	16,25 %	(73; 100]	Augsts
			[50; 73]	Vidējs
			[0; 50)	Zems
Pašreizējās monopolizācijas līmeņa noturības indekss (<i>GCMCI</i>)		9,75 %	(69; ∞]	Augsts
			[39; 69]	Vidējs
			[0; 39)	Zems
Iekšējās monopolizācijas stimulēšanas indekss (<i>NIMSI</i>)		9,75 %	[73; 100]	Augsts
			[31; 73]	Vidējs
			[0; 31)	Zems
Ārējās monopolizācijas stimulēšanas indekss (<i>NEMSI</i>)		9,75 %	[71; 100]	Augsts
	[23; 71]		Vidējs	
	[0; 23)		Zems	
Individuālās monopolvaras koncentrācijas indekss (<i>IMPCI</i>)	19,50 %	[61; 100]	Augsts	
		[37; 61]	Vidējs	
		[0; 37)	Augsts	
Pašreizējā monopolizācijas līmeņa svārstīguma indekss (<i>CMLNVI</i>)	Monopolizācijas procesa turpmākās attīstības potenciāla novērtējums	8,75 %	$(-\infty; -33,33) \cup (20; \infty)$	Augsts
$[-33,33; 20]$			Zems	
Konkurences firā efekta indekss (<i>NCEI</i>)		12,25 %	(47; ∞)	Augsts
			[0; 47]	Augsts
Monopolizācijas attīstības potenciāla indekss (<i>GMPI</i>)		14,00 %	[61; 100]	Augsts
			[23; 61]	Vidējs
				[0; 23)

Kā redzams no 3.5. tabulā pieejamās informācijas, visiem tirgus monopolizācijas procesa esošās attīstības līmeņa novērtējuma rādītājiem ir noteikti trīs iespējamie kvalitatīvās interpretācijas scenāriji, kas tieši saistīti ar to attiecīgajām kvantitatīvajām vērtībām: zems, vidējs vai augsts tirgus esošās monopolizācijas pakāpes attīstības līmenis. Divi no trim tirgus monopolizācijas procesa turpmākās attīstības potenciāla novērtējuma rādītājiem tiek kvalitatīvi interpretēti kā zems vai augsts. Tādējādi kopējā analizē tiek ietverta ne tikai esošā monopolizācijas līmeņa novērtēšana, bet arī tā turpmākās attīstības iespējas, ņemot vērā, ka tā var būt gan pieaugoša, gan samazinoša.

Minētā pieeja ir tieši saistīta ar katras rādītāju kopas jeb funkcionālās grupas iedalījumu pēc attiecīgajiem darbības mērķiem, ļaujot paaugstināt datu apstrādes efektivitāti un izslēgt iespējamo interpretācijas kļūdu rašanos. Izņēmums var būt gadījumi, kad ieviestā aprakstītā sistēma var izraisīt darbības pārklāšanos un ar to saistītos riskus, funkcionālo aprēķinu nepilnības un laika nobīdi, apstrādājot īpaši lielu ievades datu kopumu, kas ir saistītas ar *MS Excel* programmatūras ierobežojumiem.

Izmantojamo rādītāju funkcionālo grupu sadalījums ir grafiski atspoguļots 3.3. attēlā.

3.2. attēls. Izmantojamo rādītāju funkcionālās grupas un individuālo rādītāju operacionālā piederība (autora veidots).

3.2. attēlā redzams, ka katra rādītāju funkcionālā grupa ir vērsta uz konkrēta stratēģiskā mērķa sasniegšanu, attiecīgajiem individuālajiem rādītājiem pildot tiem piešķirto tirgus procesu analīzes funkciju un tādējādi veicinot sinerģiskā efekta ieviešanu. Tajā pašā laikā individuālie statistiskie svāri, kas ir piešķirti gan katram atsevišķam indeksam, gan no tiem sastāvošām rādītāju grupām, veicina to analītisko veiktspēju un saskaņo mijiedarbību starp atsevišķajām funkcionālajām grupām. Līdz ar to tiek paaugstināta izstrādātās metodoloģijas lietošanas algoritma funkcionālā produktivitāte, mazinot atsevišķu rādītāju potenciāli pārmērīgas ietekmes pakāpi, nodrošinot tās iekšējo analītisko uzticamību un stiprinot strukturālo elementu iekšējo savstarpējo papildinātību.

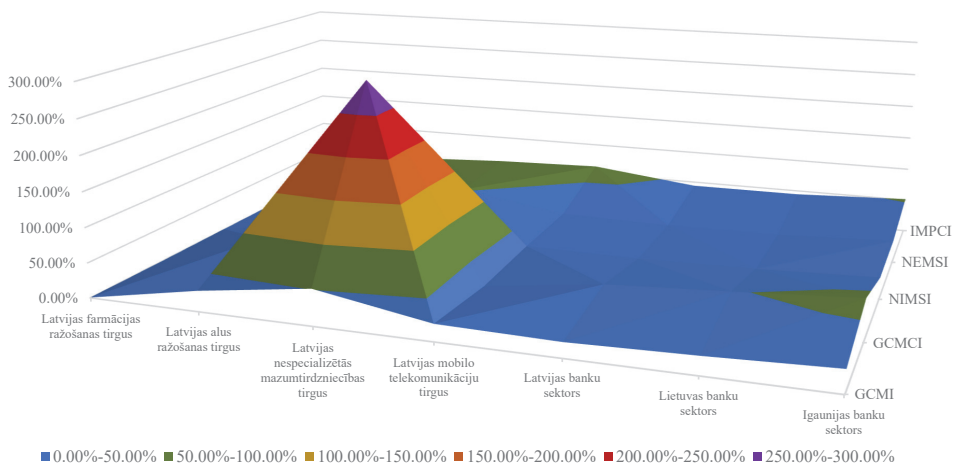
Apzinoties pastāvošās iespējas paplašināt izstrādātās monopolizācijas procesa novērtējuma sistēmas lietošanas sfēru, autors ierosina ieviest jaunu tirgus tipoloģisko klasifikāciju un iekļaut to izveidotajā monopolizācijas procesa novērtēšanas metodoloģijas struktūrā. Tas ļautu operatīvi un efektīvi noteikt attiecīgo tirgus tipu pēc individuālās monopolvaras koncentrācijas līmeņa analizējamā tirgū un tajā izveidojušās ekonomiskās vides.

Izstrādātās klasifikācijas vispārīgās tipoloģiskās formas un tam atbilstošās empīriskās ekonomiskās īpašības ir pieejamas promocijas darba 2. pielikumā, bet tā konsolidētā versija ir atspoguļota 3.3. tabulā.

Ierosinātā tirgus tipoloģiskās klasifikācijas sistēmas konsolidētā versija

		Kopējais piedāvātāju skaits (N)						
		N = 1	N = 2	N = 3	N = [4; 7]	N = [8; 10]	N = [11; 15]	N > 15
Kopējais monopolizācijas līmenis	Ļoti zems	-	-	-	Klasiskā monopolkonkurence	Pilnīga monopolkonkurence	Pilnīga monopolkonkurence	Pilnīga monopolkonkurence
	Zems	-	-	-	Atvasinātā monopolkonkurence	Klasiskā monopolkonkurence	Klasiskā monopolkonkurence	Pilnīga monopolkonkurence
	Relatīvi zems	-	-	Oligopols cenu kara stāvoklī	Atvasinātā monopolkonkurence	Klasiskā monopolkonkurence	Klasiskā monopolkonkurence	Klasiskā monopolkonkurence
	Vidējs	-	Duopols cenu kara stāvoklī	Oligopols cenu kara stāvoklī	Atvasinātais oligopols	Atvasinātā monopolkonkurence	Klasiskā monopolkonkurence	Klasiskā monopolkonkurence
	Relatīvi augsts	-	Duopols	Klasiskais oligopols	Slēptais oligopols	Atvasinātais oligopols	Atvasinātais oligopols	Atvasinātā monopolkonkurence
	Augsts	Pilnīgs monopols	Slēptais monopols	Klasiskais oligopols	Klasiskais oligopols	Slēptais oligopols	Slēptais oligopols	Slēptais oligopols
	Ļoti augsts	Pilnīgs monopols	Slēptais monopols	Slēptais monopols	Slēptais oligopols	Slēptais oligopols	Slēptais oligopols	Slēptais oligopols

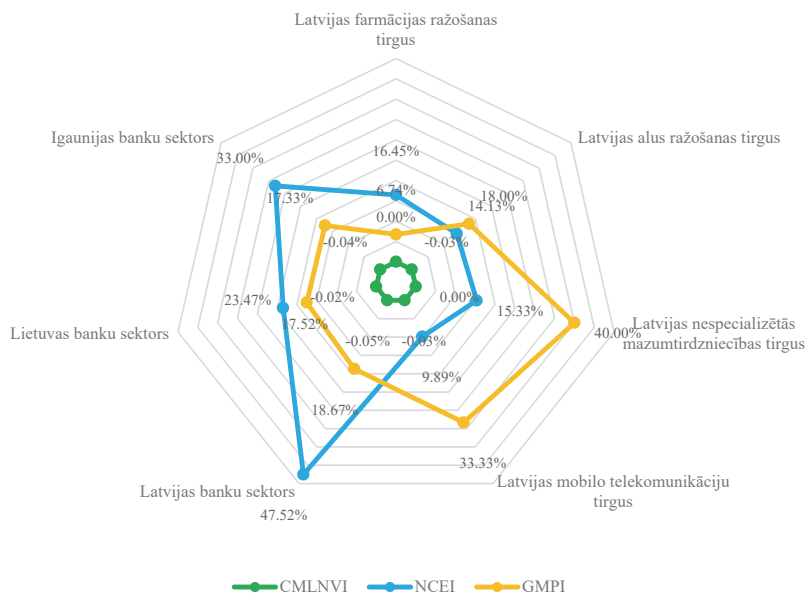
Tika veikta piedāvātās metodoloģijas eksperimentāli praktiska aprobēšana ar mērķi pārbaudīt tās funkcionālo efektivitāti un analītisko precizitāti, kā arī pētījuma hipotēzi. Novērtējot kopējos kvantitatīvos rezultātus, kas iegūti, eksperimentālās modelēšanas gaitā lietojot izstrādāto metodoloģiju, būtu lietderīgi vizuāli uzskatāmi atspoguļot apkopoto monopolizācijas līmeņa novērtējumu, ņemot vērā izmantotās rādītāju sistēmas un analizētās nozares. Turklāt pirms kopsavilkuma izveidošanas par izmantojamo rādītāju kvantitatīvo vērtību svārstību diapazoniem un to skaitliskajiem sliekšņiem būtu lietderīgi attēlot atšķirības starp esošo monopolizācijas procesa attīstības pakāpi un turpmākām monopolizācijas procesa attīstības iespējām un to progresēšanas potenciālu. Monopolizācijas procesa esošā līmeņa rādītāju vidējās vērtības ir atspoguļotas 3.3. attēlā.

3.3. attēls. Monopolizācijas procesa esošā līmeņa rādītāju vidējās vērtības un to svārstību diapazoni analizētajos tirgos (autora veidots).

Kā redzams 3.3. attēlā, monopolizācijas procesa attīstība minētajos tirgos ir bijusi augstāka gadījumos, kad attiecīgo tirgus tiešā līdzdalība pārrobežu komerciālajā sadarbībā un starptautiskajā tirdzniecībā bijusi zemāka.

Tās iespējamās konsolidācijas perspektīva ir tieši saistīta ar rentabilitātes un izaugsmes iespējam katrā konkrētajā analizējamā tirgū. Tādēļ, lai dziļāk izpētītu šo jautājumu, būtu racionāli apkopot datus par monopolizācijas procesa turpmākās attīstības potenciālu attiecīgajās ekonomiskajās vidēs (skat. 3.4. attēlu).

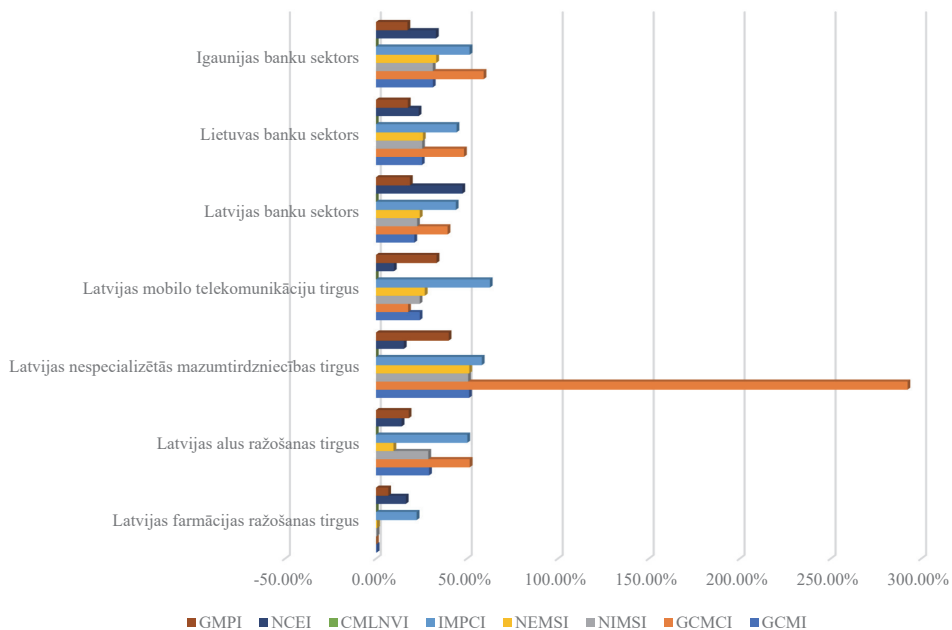

3.4. attēls. Monopolizācijas procesa turpmākās attīstības potenciāla rādītāju vidējās vērtības un to svārstību diapazoni analizētajos tirgos (autora veidots).

3.4. attēlā redzams, ka iesaistīšanās starptautiskajā tirdzniecībā, kā arī pietiekamas un stabila importa plūsmas pastāvēšanai var būt izšķiroša nozīme, lai mazinātu potenciāli negatīvās tirgus konsolidācijas iespējas iekšējā piedāvājuma puses dalībnieku segmentā. Vienlaikus, gan *NCEI*, gan *GMPI* rādītāju vērtību robežas bija ievērojami plašākas, un faktiski sasniegtie sliekšņi augstāki tajos tirgos, kuros bija novērojami ierobežoti importa apjomi, tādējādi atkārtoti apstiprinot pārrobežu tirdzniecības pozitīvo ietekmi mūsdienu monopolizācijas procesa pastiprināšanās novēršanā.

Pēc individuālo rādītāju, kas izmantoti piedāvātajā metodoloģijā, kvantitatīvo vērtību diapazona analīzes ir lietderīgi, un ir racionāli tās skaitliskos rezultātus atspoguļot arī kopumā.

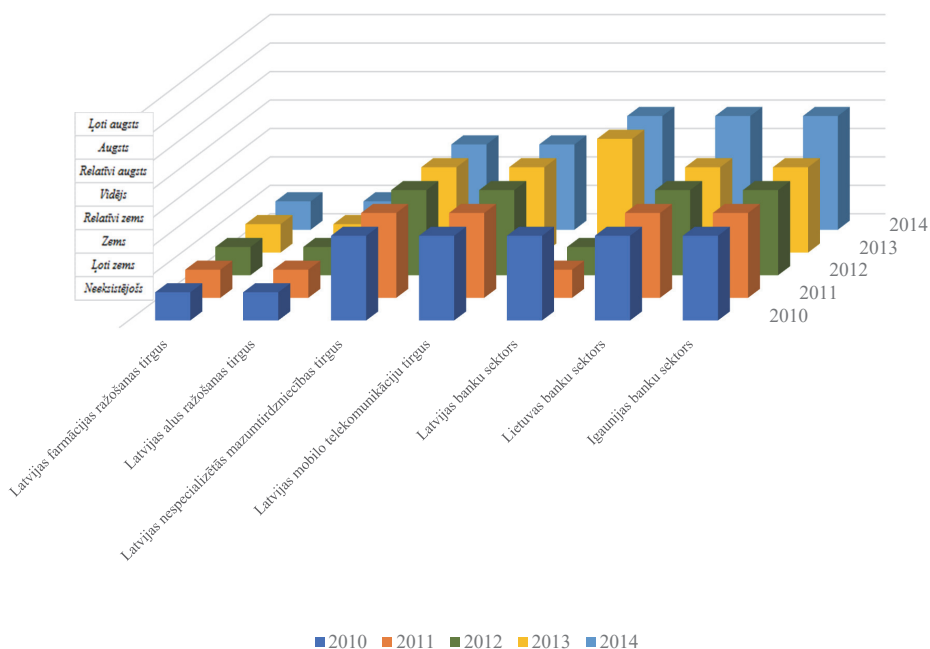
Līdz ar to tiek parādīta izstrādātās metodoloģijas ietvaros atklātā ekonomiskā paradigma un tirgus tendences (skat. 3.5. attēlu).

3.5. attēls. Monopolizācijas procesa līmeņa noteikšanas rādītāju kumulatīvi – vidējās vērtības (autora veidots).

3.5. attēlā atspoguļotā informācija ļauj secināt, ka Latvijas alus ražošanas un Latvijas farmaceitiskās produkcijas ražošanas tirgos visā analīzes veikšanas periodā tika konstatēts ievērojami zemāks individuālais un kopējais izmantojamo rādītāju skaitlisko vērtību līmenis. Ja Latvijas alus ražošanas nozarē monopolizācijas procesa attīstības esošo līmeni var novērtēt kā salīdzinoši mērenu, tad Latvijas farmaceitiskās produkcijas tirgus ir acīmredzami mazāk tendēts uz monopolstāvokļa noturības līmeņa saglabāšanu. Tātad attiecīgajā nozarē nav pietiekama pamata, lai veidotos ilgspējīga pētāmā ekonomiskā procesa attīstības noturība. Tas kļūst īpaši skaidri redzams, ja šo situāciju salīdzina ar Latvijas nespecializētās mazumtirdzniecības tirgu un stāvokli visos trijos analizētos banku sektoros.

Veiktā analīze objektīvi atklāja tiešo atgriezenisko saikni starp pētāmo tirgu iesaisti starptautiskajā tirdzniecībā un plašākā pārrobežu ekonomiskajā sadarbībā ar tajos pastāvošo monopolizācijas procesa attīstības līmeni, kā arī tā turpmākā pieauguma iespējām. 3.5. attēlā atspoguļoto rādītāju atšķirīgās vērtības ļauj izteikt šādu atzinumu: tajos pētāmajos tirgos, kuru iesaistīšanās pakāpe starptautiskajā tirdzniecībā vai vismaz reģionālajās pārrobežu ekonomiskajās aktivitātēs bija augstāka, monopolizācijas procesa attīstības līmenis gan tā faktiskajā, gan potenciālajā izpausmē ir proporcionāli zemāks, tādējādi ļaujot kvantitatīvi apstiprināt izvirzīto pētījuma hipotēzi. Konstatētā secinājuma apkopotais pamatojums ir redzams 3.6. attēlā.

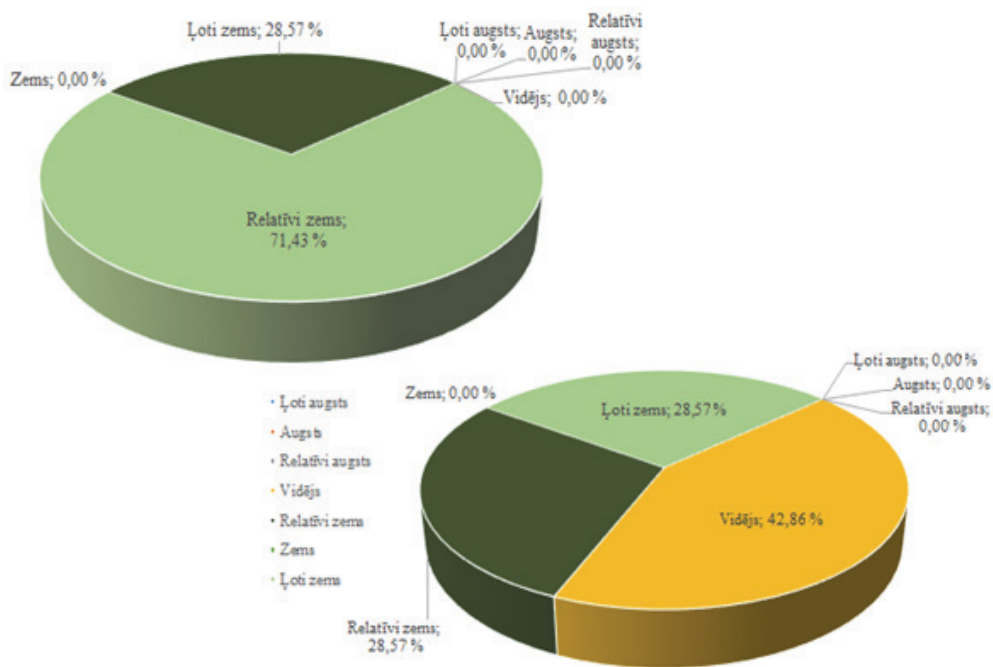

3.6. attēls. Kopējais monopolizācijas līmenis analizētajos tirgos: kvalitatīvais vērtējums (autora veidots).

3.6. attēlā redzamais pierāda, ka atbilstoši veiktā pētījuma gaitā izstrādātajai un aprobētai metodoloģijai Latvijas farmakoloģisko preču ražošanas tirgū un Latvijas alus ražošanas tirgū saglabājas "ļoti zems" kopējais monopolizācijas līmenis gan attiecībā uz attiecīgā ekonomiskā procesa esošo attīstības pakāpi, gan arī tā turpmākā pieauguma potenciālu.

Savukārt Latvijas nespecializētās mazumtirgzniecības un mobilo telekomunikāciju tirgos stabili visā analīzes periodā tika konstatēts "relatīvi zems" kopējais monopolizācijas līmenis. Dinamiskāka situācija bija novērojama Latvijas banku sektorā, kurā monopolizācijas kopējais līmenis bija samazinājies no relatīvi zema uz zemu vērtējumu, turpmāk pieaugot līdz vidējam līmenim. Savukārt Igaunijas un Lietuvas banku sektori ir saglabājuši "salīdzinoši zemo" monopolizācijas līmeni, kas 2014. gadā palielinājās līdz vidējam līmenim.

Ar mērķi atspoguļot monopolistisko tendencu pastiprināšanos un pakāpenisku (kā Latvijas banku sektora gadījumā) progresēšanas dinamiku pētāmajos tirgos, tika apkopotas tajos konstatēto monopolizācijas līmeņu izmaiņas (skat. 3.7. attēlu).

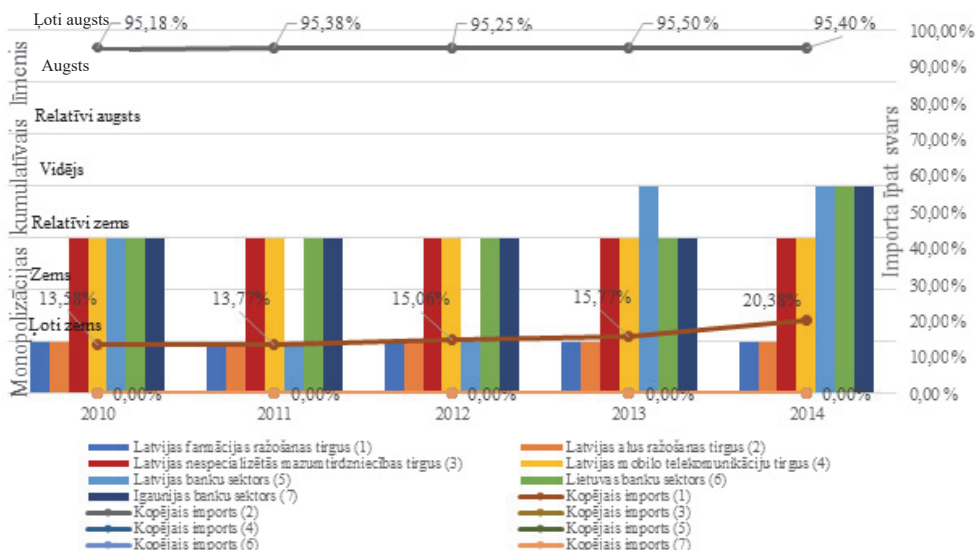

3.7. attēls. Kopējā monopolizācijas līmeņa dinamika pētāmajos tirgos analīzes veikšanas periodā (autora veidots).

3.7. attēlā redzams, ka relatīvi zemas monopolizācijas pakāpes tirgu īpatsvars kopējā 2009.–2014. gada laika posmā bija samazinājies no 71,43 % līdz 42,86 % (samazinājums par 28,57 %), bet tirgu īpatsvars ar vidējo monopolizācijas līmeni attiecīgajā laika periodā pieaudzis līdz minētajiem 42,86 %. Šie abi procesi noritēja vienlaikus, tirgu īpatsvaram ar zemu kopējo monopolizācijas pakāpi paliekot nemainīgam.

Līdz ar to var secināt, ka tie analizētie tirgi, kuros pastāvēja un stabili saglabājās augstāks starptautiskās orientācijas līmenis un nozīmīgs importa īpatsvars, saglabāja ļoti zemu vai zemu monopolizācijas tendenču pieauguma un monopolizācijas procesa attīstības līmeni. Savukārt no starptautiskās tirdzniecības ietekmes relatīvi “pasargātajos” un vietēji orientētos tirgos monopolizācijas tendences pastāvīgi pastiprinājās visā analīzes periodā, kas papildus apstiprina izvirzīto pētījuma hipotēzi un ļauj to definēt kā patiesu un objektīvu pierādītu atzinumu.

Ar mērķi papildus noskaidrot un objektīvi novērtēt starptautiskās ekonomiskās mijiedarbības ietekmi uz kopējo monopolizācijas līmeni analizētajos tirgos un tā radītām sekām, 3.8. attēlā tiek atspoguļota saistība starp importa plūsmu īpatsvaru un kopējo monopolizācijas pakāpi pētāmajos tirgos.

3.8. attēls. Cēloņsakarība starp importa īpatsvāru un monopolizācijas kopējo līmeni analizētajos tirgos (autora veidots).

3.8. attēlā redzams, ka analizētajās nozarēs, kurās pastāvēja ievērojams importa apjoms, monopolizācijas procesa attīstības tendences, kā arī tās kopējais līmenis bija ievērojami zemāks, tādējādi apstiprinot teoriju, ka līdzdalība starptautiskajā tirdzniecībā, zemākas ienākšanas barjeras un augstāka ekonomiskās mijiedarbības pakāpe pozitīvi ietekmē konkurences vidi, vienlaikus mazinot monopolizācijas procesa attīstības iespējas.

Līdz ar to var secināt, ka monopolizācija un konkurence ir apgriezti proporcionāli saistītas un veido mūsdienu atvērtās ekonomikas savstarpēji saistītus pretstatus, kas viens bez otra nav iedomājami un neeksistē bez ciešas savstarpējas mijiedarbības. Interesants ir atklājums, ka pat relatīvi neliela importa klātbūtne (piemēram, Latvijas alus ražošanas nozarē) stimulē augstāku konkurences līmeni un ievērojami mazina monopolistisku tendenču progresēšanu. Tas var tikt izskaidrojams ar to, ka importa klātbūtne ne tikai liecina par pietiekamu tirgus atvērtību jauno dalībnieku ienākšanai tā piedāvājuma pusē, bet arī vēsta par faktisko iesaistīšanos pārrobežu saimnieciskajā darbībā. Reģionālās tirdzniecības pastāvēšana padara attiecīgos tirgus par pievilcīgākiem starptautisko ieguldījumu veikšanas objektiem un veicina potenciālo ārējo tirgus dalībnieku iesaistīšanos. Rezultātā var notikt uz racionālu darbību balstīta mūsdienīgu finansiāli pievilcīgu nozaru attīstība, kas vienlaikus ir konkurētspējīgas, daudzveidīgas un elastīgas to makroekonomiskās konjunktūras ziņā.

SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI

Pamatojoties uz promocijas darbā veikto teorētisko un empīrisko pētījumu rezultātiem, var izvirzīt šādus **secinājumus**.

1. Neskatoties uz individuālo interpretāciju, visām ievērojamākajām vēsturiskajām un mūsdienu ekonomisko domu skolām ir vērojama zināma konceptuāla vienprātība, tādējādi radot iespēju izstrādāt vienotas monopolizācijas procesa kā tirgus fenomena, monopola kā tirgus parādības un monopolvaras kā ekonomisko sistēmu veidojošā elementa definīcijas, kas ir empīriski piemērotas turpmākai zinātniskai un praktiskai izmantošanai katrā no izpētītajām ekonomiskās domas attīstības paradigmām.
2. Monopolizācijas procesu var definēt kā noteikta nacionālās ekonomikas sektora vai nozares mēroga juridiski nesaistītu piegādātāju individuālo tirgus daļu konsolidāciju, ko var izraisīt gan iekšējie (konjunktūras), gan ārējie (makroekonomiskie) ietekmes faktori, kurai seko proporcionāls individuālās monopolvaras pieaugums.
3. Ja taisnīga un godprātīga konkurence var tikt uzskatīta par globalizēto atvērto ekonomiku attīstību veicinošo faktoru, tad monopolizācijas process darbojās pretēji, tiešā veidā veicinot blakusefektu rašanos. Tajā pašā laikā šīs abas ekonomiskās parādības ir neatdalāmas, un to mijiedarbība veido kopējo tautsaimniecisko procesu vienoto sistēmu.
4. Izvirzītā pētījuma **hipotēze tika apstiprināta**: mūsdienu mazās atvērtās ekonomikās tiešām notiek dabisks makroekonomisko faktoru un iekšējās konkurences stimulēts tirgus konsolidācijas process, kura rezultātā pieaug individuālās monopolvaras koncentrācija konkrētos tirgos, kas ir izslēgti no līdzdalības starptautiskajā tirdzniecībā, tādējādi kļūstot norobežoti no pozitīvās reģionālās konverģences un pārrobežu komercdarbības sinerģisko efektu ietekmes, ko rada mūsdienu globālās ekonomikas elementu savstarpējā saistība.
5. Monopolizācijas procesa izcelsmi var saistīt ar nesamērīgu individuālās tirgus varas sadalījumu konkrētajā tirgū, kā rezultātā konkurence faktiski sekmē turpmāko koncentrācijas pieaugumu attiecīgā tirgus piedāvājuma pusē.
6. Monopolizācijas process straujāk attīstīsies gadījumos, kad pastāv nesamērīgi neproporcionāla individuālās monopolvaras sadale starp piedāvājuma puses tirgus dalībniekiem, kuri veic uzņēmējdarbību un ir iesaistīti saimnieciskajā darbībā attiecīgajā tirgū.
7. Iesaistīšanās starptautiskajā tirdzniecībā vai reģionālajās pārrobežu uzņēmējdarbības aktivitātēs izraisa makroekonomisku konverģenci, un ārējās konkurences spiediens mazina to faktoru ietekmi, kas izraisa monopolistisku tendenču pastiprināšanos un pārmērīgas individuālās tirgus varas koncentrāciju.

8. Empīriskajās cēloņsakarībās starp tirgus monopolizācijas potenciālu un konkrētās ekonomiskās sistēmas iesaistīšanos starptautiskajā tirdzniecībā un pārrobežu ekonomiskajās aktivitātēs tika atklāta atgriezeniski proporcionāla saikne: jo vairāk tautsaimniecība vai nozare ir starptautiski iesaistīta un reģionāli integrēta, jo mazāk tā ir “monopolizējama”.
9. Monopolizācijas tendences var konstatēt, veicot piedāvājuma puses tirgus dalībnieku individuālās tirgus un monopolvaras sadalījuma daudzfaktoru novērtējumu ar viņu tirgus daļu dinamisko kvantitatīvi-kvalitatīvo analīzi.
10. Saskaņoto kvantitatīvo analītisko metožu un to kvalitatīvo interpretācijas algoritmu piemērošana sinerģiskās modelēšanas kontekstā pierādīja sevi kā efektīvu metodoloģisku pieeju monopolizācijas tendenču novērtēšanai.
11. Piedāvātā metodoloģija ļauj uzlabot izpratni par mūsdienu monopolizācijas procesa iekšējo dinamiku un galvenajiem faktoriem, kas ietekmē attiecīgā ekonomiskā fenomena izcelsmi, attīstību, kā arī tā radītās sekas.

Vadoties no veiktā pētījumā iegūtiem rezultātiem, pastāv pamatota iespēja sniegt šādus **priekšlikumus**.

1. Valsts iestādes un publiskās institūcijas, īpaši tās, kurām ar spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem uzticētas regulējošas un konkurenci aizsargājošas funkcijas, var plaši izmantot izstrādāto metodoloģiju politikas plānošanai, ieviešanai un novērtēšanai, kā arī to procesuālo darbību ietvaros veicamajām analītiskajām un uzraudzības funkcijām.
2. Privātie uzņēmumi un komercapvienības, kā arī uzņēmēju un profesionālās asociācijas var plaši izmantot izstrādāto metodoloģiju uzņēmējdarbības stratēģijas, tirgus izpētes un konkurences vides analīzes nolūkos, īpaši pieņemot lēmumus par esošās uzņēmējdarbības paplašināšanas iespējām, ienākšanu jaunajos tirgos, kā arī veicot stratēģiskas dabas un operacionālas darbības novērtējumus vietējā, reģionālajā vai plašākajā starptautiskajā līmenī.
3. Bezpeļņas organizācijas, analītiskie centri un domnīcas var plaši izmantot izstrādāto metodoloģiju uzņēmējdarbības vides, konkurences intensitātes, nozaru un tirgus pētījumos, uzlabojot pieejamās analītiskās un metodoloģiskās kapacitātes, nodrošinot iespēju izmantot lētu un stabilu novērtēšanas pieeju, vienlaikus gūstot iespējas veiktās izpētes rezultātus izmantot konsultācijās ar komersantiem, valsts amatpersonām un sociālajiem partneriem.
4. Būtu zinātniski racionāli turpināt uzlabot piedāvāto metodoloģisko rīku, izveidojot izstrādātās metodoloģijas atvasinātās versijas, kas būtu vairāk piemērotas izvēlēto nozaru specifikas analīzei, tādējādi panākot augstāku detalizācijas pakāpi un potenciāli gūstot iespējas veikt arī monopolizācijas procesa nākotnes attīstības prognozes.

5. Turpmākajos pētījumos būtu lietderīgi pilnveidot izstrādāto metodoloģiju, iekļaujot tajā ārējo makroekonomisko faktoru ietekmes ekonometrisko analīzi, vienlaikus koncentrējoties uz uzņēmējdarbības cikla svārstībām, lai objektīvi noteiktu iespējamo ietekmi, ko globalizētās ekonomiskās aktivitātes izraisa reģionālās konkurences attīstībā.

BIBLIOGRÁFIJA

1. Arrow, K. J. (1994). Methodological Individualism and Social Knowledge. *The American Economic Review*, Vol. 84 (2), pp. 1–9.
2. Bass, F., Haruvy, E., Prasad, A. (2006). Variable pricing in oligopoly markets. *Journal of Business*, Vol. 79 (6), pp. 2789–2809.
3. Bastiat, F. (2007). *The Bastiat Collection. Harmonies of Political Economy. Two Volumes.* Auburn: Ludwig von Mises Institute. pp. 604.
4. Bellante, D. (2004). Edward Chamberlin: Monopolistic Competition and Pareto Optimality. *Journal of Business & Economics Research*, Vol. 2 (4), pp. 17–26.
5. Boehm – Bawerk, E.v. (1890). *Capital and Interest: a Critical History of Economical Theory.* trans. William A. Smart. London: Macmillan. pp. 431.
6. Boettke, P. J. (2010). *Handbook on Contemporary Austrian Economics.* Northampton, MA: Edward Elgar Publishing, Inc. pp. 174.
7. Buchanan, J., Stubblebine, Wm. C. (1962). Externality. *Economica*, Vol. 29 (116), pp. 371–384.
8. Chamberlin, E. H. (1947). *The Theory of Monopolistic Competition. Fifth Edition.* Cambridge: Harvard University Press. pp. 282.
9. Coase, R. H. (1937). The Nature of the Firm. *Economica*, New Series, Vol. 4 (16), pp. 386–405.
10. Coase, R. H. (1960). The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*, Vol. 3 (1), pp. 1–44.
11. Coase, R. H. (1972). Durability and Monopoly. *Journal of Law and Economics*, Vol. 15 (1), pp. 143–149.
12. Fisher, I. (2005). *The Theory of Interest as Determined by Impatience to Spend Income and Opportunity to Invest it.* Indianapolis, IN: Liberty Fund, Inc. pp. 183.
13. Friedman, M. (1962). *Capitalism and Freedom.* Chicago: The University of Chicago Press. pp. 208.
14. Friedman, M. (1970). *Essays in Positive Economics. Reediting (1953-1970)* [online]. Chicago: University of Chicago Press, 3.–43. pp. [accessed 11 October 2015]. Available at: https://campus.fsu.edu/bbcswebdav/orgs/econ_office_org/PowerPoint_Files/2023-Joe_Calhoun/2023_Chapter_01/Friedman-Essays_in_Positive_Economics.pdf.
15. Harcourt, G. C., Kerr, P. (2009). *Great Thinkers in Economics Series. Joan Robinson.* Houndmills: Palgrave Macmillan. pp. 270.
16. Hayek F. A. (1945). The Use of Knowledge in Society. *American Economic Review*, Vol. 35 (4), pp. 519–530.
17. Hayek, F. A. (1948). *Individualism and Economic Order.* Chicago: The University of Chicago Press. pp. 271.
18. Keynes, J. M. (1919). *The Economic Consequences of the Peace. 2012 Reprinting.* London: Macmillan & Co., Limited. pp. 142.
19. Keynes, J. M. (1924). *A Tract on Monetary Reform.* London: Macmillan & Co., Limited. pp. 209.
20. Keynes, J. M. (1937). The General Theory of Employment. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 51 (2), pp. 209–223.

21. Keynes, J. M. (2011). *The General Theory of Money, Interest and Employment*. Reediting. London: Macmillan & Co., Limited. pp. 472.
22. Kotler, Ph. (2000). *Marketing Management. Millenium Edition*. Upper Saddle River: Prentice-Hall. pp. 718.
23. Ludwig von Mises Institute [online]. The Economics of Destutt de Tracy [accessed 12 December 2015]. Available at: <https://mises.org/library/economics-destutt-de-tracy>.
24. Marshall, A. (1888). Wages and Profits. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 2 (2), pp. 218–223.
25. Max Weber (2004). *The Vocation Lectures: Science as a Vocation; Politics as a Vocation*. Edited, with Introduction, by David Owen and Tracy B. Strong Translated by Rodney Livingstone. Indianapolis, IN: Hackett Publishing Company, Inc. pp.176.
26. McKenzie, R. B., Lee, D. R. (2008). *In Defence of Monopoly. How Market Power Fosters Creative Production*. Detroit: University of Michigan Press. pp. 320.
27. Menger, C. (2007). *Principles of Economics*. Auburn: Ludwig von Mises Institute. pp. 328.
28. Mises, L. v. (1966). *Human Action: a Treatise on Economics. Third Revised Edition*. Chicago: Henry Regnery Company. pp. 906.
29. Motta, M. (2004). *Competition Policy. Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 704.
30. Nothbard, M. N. (2009). *Man, Economy and State with Power and Market. Second Edition*. Auburn: Ludwig von Mises Institute. pp. 1438.
31. Ricardo, D. (2001). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. Kitchener: Batoche Books. pp. 333.
32. Robinson, J. (1932). Imperfect Competition and Falling Supply Price. *The Economic Journal*, Vol. 42 (168), pp. 544–554.
33. Robinson, J. (1934). The Economics of Imperfect Competition. *Journal of the Royal Statistical Society*, Vol. 97 (4), pp. 671–674.
34. Robinson, J. (1978). *Contributions to Modern Economics*. Oxford: Blackwell Publishers. pp. 274.
35. Rutherford, M. (2001). Institutional Economics: Then and Now. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 15 (3), pp. 185–190.
36. Salerno, J. T. (1978). Comment on the French Liberal School. *Journal of Libertarian Studies*, Vol. 2 (1), pp. 65–68.
37. Salerno, J. T. (1988). The Neglect of the French Liberal School in Anglo-American Economics: A Critique of Received Explanations. *The Review of Austrian Economics*, Vol. 2 (1), pp. 113–156.
38. Salerno, J. T. (1989). Comment on the French Liberal School. *Journal of Libertarian Studies*, Vol. 2 (1), pp. 65–68.
39. Samuels, W. J., Biddle, J. E., Davis, J. B. (2003). *A Companion to the History of Economic Thought*. Malden: Blackwell Publishing Ltd. pp. 712.
40. Samuelson, P. A. (1939). Interactions between the Multiplier Analysis and the Principle of Acceleration. *Review of Economic Statistics*, Vol. 21 (1), 75–78. pp.
41. Samuelson, P. A. (1948). International Trade and the Equalisation of Factor Prices. *The Economic Journal*, Vol. 58 (230), pp. 163–184.

42. Say, J.-B. (1971). *A Treatise on Political Economy. Sixth American Edition*. New-York: Augustus M. Kelley Publishers. pp. 488.
43. Schumpeter, J. A. (2006). *History of Economic Analysis. Reprinting*. Abingdon-on-Thames: Taylor & Francis e-Library. pp. 1283.
44. Smith, A. (2007). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Books I, II, III, IV and V*. Lausanne: MetaLibri. pp. 743.
45. Sraffa, P., Dobb, M. H. (2004). *The works and Correspondence of David Ricardo, Volume I*. Indianapolis: Liberty fund. pp. 447.
46. Stiglitz, J. E. (December 8, 2001). *Information and the Change in the Paradigm in Economics*. Prize lecture, Columbia Business School, Columbia University, pp. 472–540.
47. Stucke, M. E. (2013). Is Competition Always Good? *Oxford Journal of Antitrust Enforcement*, Vol. 1 (1), 162–197. pp.
48. The Independent (2009). [online] *Paul Samuelson: Nobel Prize-winner widely regarded as the most important economist of the 20th century*. [accessed 30 June 2015]. Available at: <http://www.independent.co.uk/news/obituaries/paul-samuelson-nobel-prize-winner-widely-regarded-as-the-most-important-economist-of-the-20th-1841902.html>.
49. White, L. (2012). Market Power: How Does It Arise? How Is It Measured? [online] New York: New York University, Leonard N. Stern School of Business, Department of Economics, Working papers, EC-12-06. [accessed 13 August 2015]. Available at: Retrieved: http://webdocs.stern.nyu.edu/old_web/economics/docs/workingpapers/2012/White_MarketPowerRiseandMeasure.pdf.
50. White, L., Selgin, G. (1994). How Would the Invisible Hand Handle Money? *Journal of Economic*, Vol. 32 (4), pp. 1718–1749.

Dmitrijs Skoruks ir Rīgas Tehniskās universitātes Inženierekonomikas un vadības fakultātes doktorants un lektors. 2013. gadā ieguvis maģistra grādu ekonomikā ar izcilību, kā arī veiksmīgi pabeidzis ERASMUS apmaiņas programmu (2012–2013) *Vrije Universiteit Brussel* Briselē, Beļģijā.

Dmitrijs Skoruks iepriekš strādājis Latvijas Centrālās finanšu un līgumu aģentūras Programmas vadības un uzraudzības departamentā, kurā bija atbildīgs par stratēģiskās valsts atbalsta uzraudzības sistēmas un attiecīgās metodoloģijas izstrādāšanu projektiem, kurus līdzfinansē Eiropas Struktūrfondi un Kohēzijas fonds. Kopš 2015. gada ir Latvijas Republikas Konkurences padomes Ekonomikas analīzes nodaļas vadītājs un ir atbildīgs par nodaļas procesuālās darbības atbilstību stratēģiskajiem mērķiem, starptautiskajiem un nacionālajiem tiesību aktiem, kā arī par tautsaimniecisko procesu ekonomisko novērtējumu veikšanu, ieskaitot uzņēmumu apvienošanu un aktīvu iegādi, iespējamo konkurences tiesību pārkāpumu ekonomisko izvērtēšanu, tirgus izmeklēšanu veikšanu un daudzfaktoru procesuālo pārraudzību nozaru līmenī.

Dmitrijs Skoruks ir vairāku pētniecisko rakstu un zinātnisko publikāciju autors.